

Η Ελληνική Σημαία

*Η ιστορία και οι παραλλαγές της
κατά την Επανάσταση -
Η σημασία και η καθιέρωσή της*

Κείμενο-Φωτογραφίες:
Αλέξανδρος-Μιχαήλ Χατζηλύρας

Εισαγωγή

Η σημαία αποτελείται από ένα κομμάτι υφάσματος - παλαιότερα από βαμβάκι, λινό ή μετάξι, σήμερα από νάιλον ή πολυέστερ - το οποίο απεικονίζει κάποιο σχήμα ή έμβλημα, μιας και οι σημαίες, κατά γενική ομολογία, έχουν συμβολική σημασία. Με ελάχιστες εξαιρέσεις (Ελβετίας και Βατικανού) είναι ορθογώνιες και (Λιβύης) πολύχρωμες. Η σημαία όμως δεν είναι απλώς «τεμάχιο υφάσματος», όπως αναφέρει κάποια παλιά εγκυκλοπαίδεια, αλλά ένα σύμβολο που ενσαρκώνει ένα σωρό συναισθήματα και που εμφανίζεται σε όλα τα πιθανά και απίθανα σημεία, από τα πεδία των μαχών μέχρι τα γήπεδα. Πώς είναι δυνατόν ένα ύφασμα να προκαλεί τόσο έντονες και φορτικές συγκινήσεις, να συμβολίζει τόσα πολλά πράγματα, να εξάγει τόσο τον πατριωτισμό μας;

Η σημαία αποτελεί για μια χώρα, ένα κράτος, το ιερότερο σύμβολό του, το πιο τιμημένο και αγαπητό από το λαό του, την πολιτεία, το στράτευμα και την εκκλησία του, το οποίο είναι κι αυτό που ουσιαστικά το αντιπροσωπεύει σε κάθε επίσημο και ανεπίσημο βήμα στο οποίο εμφανίζεται, εντός και εκτός της εδαφικής του επικράτειας (διπλωματικές και ειρηνευτικές αποστολές, εκδηλώσεις, κατορθώματα, κατακτήσεις κ.τ.λ.). Η σημαία αποτελεί για όλα τα κράτη ένα σύμβολο στο οποίο αποδίδεται ιδιαίτερη και πολλές φορές ανυπέρβλητη ευλάβεια: αποτελεί το υψηλότερο σύμβολο ενός κράτους, μιας και σ' αυτό συμπυκνώνεται η ιστορία του, το παρελθόν του, το παρόν του, η προοπτική του στο μέλλον, και αυτός που την κρατάει πρέπει να είναι και αποφασισμένος να την υπερασπιστεί με όλα τα μέσα, ακόμη και με τη ζωή του, αν αυτό κριθεί αναγκαίο. Όλη η δυσνόητη ιδέα της πατρίδας και του κράτους περικλείεται μέσα στη σημαία. Είναι τόσο στενά συνδεδεμένη η έννοια της σημαίας με την ελευθερία, ώστε και η ελάχιστη προβολή της σε εποχές σκλαβιάς και καταπίεσης σκορπάει ρίγη συγκίνησης, που

αναστατώνουν τους σκλαβωμένους και τους ξεσηκώνουν σε επανάσταση, γι' αυτό και πάντοτε οι κατακτητές λαμβάνουν δρακόντεια μέτρα για να μην εμφανίζεται η σημαία της σκλαβωμένης χώρας. Παράλληλα, η έκφραση αποστροφής ή σθεναρής αντίθεσης σ' ένα κράτος ή ένα λαό εκτονώνεται συνήθως πάνω στη σημαία του, η οποία καίγεται κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων.

Η σημαία στην Ελλάδα, καθώς και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου, κυματίζει καθημερινά σε όλα τα διοικητικά και κυβερνητικά κτήρια, τα δικαστήρια, τα εκπαιδευτήρια, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, στις στρατιωτικές μονάδες, τις διπλωματικές αποστολές του εξωτερικού, στα συμμαχικά στρατηγεία που υπηρετούν Έλληνες αξιωματικοί, στα πολεμικά και εμπορικά πλοία, αλλά και στην έδρα του ΟΗΕ, του ΝΑΤΟ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και άλλων διεθνών οργανισμών στους οποίους συμμετέχει η Ελλάδα, ενώ κατά τις εθνικές επετείους (25^η Μαρτίου, 28^η Οκτωβρίου) και τοπικές εορτές (π.χ. απελευθέρωση του Κιλκίς) κοσμεί τα μπαλκόνια των σπιτιών, τις κολόνες των δρόμων και τους ανεμοθώρακες των λεωφορείων και των τρόλεϊ, ως σύμβολο ενότητας του λαού και διατήρησης της ιστορικής μνήμης. Όταν το κράτος πενθεί, η σημαία κυματίζει μεσίστια, όπως συμβαίνει και σε περιπτώσεις θρησκευτικού πένθους (Μεγάλη Παρασκευή). Σ' αυτήν απονέμονται οι ύπατες τιμητικές διακρίσεις της πολιτείας, ο Πολεμικός Σταυρός Α' Τάξεως και ο Ταξίαρχης του Αριστείου Ανδρείας.

Την ελληνική σημαία φέρουν σε ευδιάκριτο σημείο όλα τα χερσαία, πλωτά και πτητικά μέσα των Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ οι Έλληνες στρατιώτες/ ναύτες/ σμηνίτες ορκίζονται να υπερασπίσουν και με την τελευταία ρανίδα αίματός τους τη σημαία. Το εθνόσημο - το οποίο και αποτελεί το έμβλημα της Ελληνικής Δημοκρατίας - αποτελεί παραλλαγή της σημαίας και φέρεται σε όλα τα καλύμματα κεφαλής (πηλήκιο, πηλίσκος, μπερές, δίκωχο, τζόκεϊ) των μελών του

Στρατού Ξηράς, του Πολεμικού Ναυτικού, της Πολεμικής Αεροπορίας, της Ελληνικής Αστυνομίας, του Λιμενικού Σώματος και του Πυροσβεστικού Σώματος. Η σημαία αποτελεί ένα από τα υψηλά εκείνα σύμβολα που τιμά ο στρατός, όπως περιγράφεται αναλυτικότερα στο Στρατιωτικό Κανονισμό 20-1 (άρθρα 16, 18 και 63). Με τη σημαία καλύπτονται τα φέρετρα των αξιωματικών, ανθυπασπιστών, υπαξιωματικών και οπλιτών που απεβίωσαν κατά την υπηρεσία τους (πλην των αυτοκτονούντων) ανάλογης τιμής τυγχάνουν οι αξιωματικοί σε πολεμική διαθεσιμότητα, καθώς και οι εν ενεργεία έφεδροι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες (Κανονισμός Εξωτερικής Υπηρεσίας Στρατεύματος, ΓΕΕΘΑ, 1992). Κατά την έπαρση και υποστολή της, γίνεται απόδοση τιμών από Φρουρά («παρουσιάστε») και από ειδικά επιφορτισμένο σαλπικτή, ο οποίος παιανίζει ειδικό εμβατήριο.

Παραλλαγή της εθνικής σημαίας αποτελούν οι πολεμικές σημαίες των Μονάδων, Συγκροτημάτων, Σχηματισμών και Παραγωγικών Σχολών, οι οποίες στο κέντρο του σταυρού φέρουν τον προστάτη Άγιο του Όπλου τους (τον έφιππο Άγιο Γεώργιο για το Πεζικό και τον υπόλοιπο Στρατό Ξηράς, πλην του Πυροβολικού, το οποίο δε

διαθέτει πολεμική σημαία, τον Αρχάγγελο Μιχαήλ επί νεφών για την Αεροπορία και την Αγία Ειρήνη για την Αστυνομία

και - μέχρι το 1984 - την Χωροφυλακή· η πολεμική σημαία του Ναυτικού είναι απόλυτα όμοια με την εθνική σημαία). Επίσης, σύμφωνα με τον «Κανονισμό περί Στολών» του Ελληνικού Στρατού, η ελληνική σημαία φέρεται στις φαιοπράσινες στολές των εκτός συνόρων στρατιωτικών, οι οποίοι μεταβαίνουν στο εξωτερικό με οποιαδήποτε ιδιότητα. Η σημαία φέρεται, επίσης, στον αριστερό βραχίονα της ειδικής στολής ιπταμένου (χειριστή, ιπτάμενου μηχανικού και αεροναυτίλου).

Η απώλεια της σημαίας στη μάχη θεωρείται ασύλληπτη ντροπή και αισχύνη, ενώ αντίθετα η απόκτηση σημαίας του εχθρού προκαλεί υπέρμετρη χαρά και ενθουσιασμό, αποτελώντας ένα από τα σημαντικότερα πολεμικά τρόπαια (βλέπε συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου). Έτσι, ο κάθε στρατιώτης που αγαπά και πιστεύει στο ιδανικό της πατρίδας, θα πρέπει να υπερασπίζει τη σημαία με κάθε δυνατό μέσο, προσφέροντας γι' αυτήν ακόμη και το πολυτιμότερο αγαθό που διαθέτει, την ίδια του τη ζωή. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ένα μύθο που επικρατεί σχετικά με το Όπλο του Πυροβολικού: Το οπλόσημό του αποτελείται από μαύρο φόντο και χιαστί χρυσό πύραυλο και κανόνι, χωρίς όμως να φέρει δάφνη, όπως τα υπόλοιπα Όπλα και τα περισσότερα Σώματα, για ιστορικούς και αισθητικούς λόγους, έλκοντας την καταγωγή του από τη μαυροκίτρινη βυζαντινή σημαία· το μαύρο χρώμα, που καθορίστηκε το 1914 (σε αντικατάσταση του ερυθρόδανου, το οποίο χρησιμοποιούνταν μεταξύ 1908-1914), συμβολίζει την πυρίτιδα και το κίτρινο τη σοφία. Λόγω του μαύρου χρώματος του οπλοσήμου, της απουσίας δάφνης σ' αυτό, αλλά και της μη ύπαρξης πολεμικής σημαίας για το Πυροβολικό, αρχικά από μια ζηλότυπη αντιπαλότητα προς το Όπλο (πολεμά εκ του μακρόθεν, αντίθετα από τα άλλα Όπλα που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή, ενώ υπάρχει μια νοοτροπία ότι το Πυροβολικό είναι κάπως

*Οπλόσημο του
Πυροβολικού*

πιο εκλεπτυσμένο όπλο, ο «πρίγκιπας» του Στρατού), επικράτησε μια περιδεής φήμη ότι τάχα το Πυροβολικό στερείται τη δάφνη επειδή είναι «άτιμο Σώμα», γιατί δήθεν κατά τον ατυχή Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 έχασε τη σημαία σε μια μάχη (υπάρχει και παραλλαγή που το φέρει να αποκοιμήθηκε στο πεδίο της μάχης). Κάτι τέτοιο σαφώς δεν ισχύει (το Πυροβολικό ουδέποτε είχε σημαία, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να τη χάσει!), ούτε ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά είναι ενδεικτικό της σοβαρότητας που κατέχει στη συνείδησή μας η απώλεια της σημαίας.

Διάκριση Έθνους & Κράτους

Αντίθετα με ό,τι πιστεύεται από πολλούς, σημαίες υπάρχουν μόνο εκεί που υφίστανται Κράτη, όχι Έθνη. Η σημαία είναι σήμερα εξ ορισμού ένα σύμβολο που εκφράζει κάποιο λαό που ζει σ' ένα κρατικό σύνολο, μιας και εκπροσωπεί την

κρατική του οντότητα. Τα έθνη δε βρίσκουν την έκφρασή τους σε σημαίες, αλλά σε πολιτιστικά στοιχεία και συμβολισμούς, όπως η γλώσσα, η θρησκεία και η εθνική συνείδηση. Ωστόσο, χρησιμοποιείται σήμερα ο όρος «εθνικός» κατ' οικονομία και σαν ταυτόσημος του «κρατικός», κάτι που φαίνεται να δέχεται σήμερα και η κοινωνιολογική επιστήμη και ορολογία. Έτσι, άνθρωποι με αγγλικό-ισπανικό-γαλλικό πολιτιστικό υπόβαθρο ζουν σήμερα σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης και, μολονότι μοιράζονται μια κοινή πολιτιστική καταγωγή και κουλτούρα, δεν τους εκφράζει η σημαία της Αγγλίας-Ισπανίας-Γαλλίας, αλλά η σημαία της χώρας από την οποία κατάγονται. Παράλληλα, υπάρχει και η περίπτωση του αραβικού έθνους (το οποίο εκτείνεται από τις ακτές του Ατλαντικού μέχρι τον Περσικό Κόλπο και από τα βάθη της Ασίας μέχρι την κεντρική Αφρική), για το οποίο δεν υπάρχει μία μόνη σημαία που να το συμβολίζει, παρά μόνο (είκοσι περίπου) ξεχωριστές κρατικές σημαίες αραβικών κρατών, καθώς και του κουρδικού έθνους, το οποίο επίσημα δεν έχει δική του σημαία (αν και οι Κούρδοι χρησιμοποιούν διάφορες ανεπίσημες σημαίες), απλούστατα γιατί δεν έχει κράτος!

Η αναφορά στην ελληνική σημαία ως εθνικού συμβόλου, όσο και αν έχει επικρατήσει στη νοοτροπία των Ελλήνων και το νόημα των βιβλίων της διδασκόμενης ιστορίας, είναι εν μέρει λανθασμένη, γιατί εκφράζει καθαρά το ελληνικό κράτος και την ελληνική επικράτεια, δηλαδή η ύπαρξή της είναι ταυτόσημη και ταυτόχρονη με το σύγχρονο ελληνικό κράτος, το οποίο ιδρύθηκε το 1830, και καθόλου δεν ταυτίζεται (χρονικά και γεωγραφικά) με το ελληνικό έθνος, που χάνεται στα βάθη των αιώνων και είναι διασπαρμένο σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Το ελληνικό έθνος προϋπήρχε του 1830, αλλά όσο ήταν υπόδουλο δε διέθετε κράτος και, φυσικά, ούτε σημαία. Όμως η ιδιαιτερότητα του ελληνικού έθνους, το οποίο έχει μία κοινή θρησκεία, μία κοινή γλώσσα, κοινά ήθη και έθιμα και ένα μόνο

κράτος, έχουν καθιερώσει τη σημαία (και τον Εθνικό Ύμνο) ως εθνικά σύμβολα, όσο κι αν αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματιστική έννοιά τους. Ως αποτέλεσμα, οι Έλληνες της διασποράς χρησιμοποιούν την ελληνική σημαία για να δείξουν την ελληνικότητά τους, κάτι που δε φαίνεται να συμβαίνει με τα άλλα έθνη, εκτός αν εξαιρέσουμε το γαλλικό (σε παλαιότερες εποχές και το αγγλοσαξωνικό), π.χ. στο γαλλόφωνο Quebec του Καναδά. Έτσι, ελληνική σημαία θα δούμε τόσο στη μητροπολιτική Ελλάδα, όσο και σε όλο το μείζονα ελληνισμό, όπου κι αν αυτός κατοικεί.

Η Γέννηση των Σημαιών - Αρχαιότητα, Μεσαίωνας & Νεότερη Εποχή

Στα βάθη της ιστορίας βλέπουμε διάφορους λαούς να χρησιμοποιούν αντισημαίς (με την έννοια την οποία αποδί-

δουμε σήμερα), απομεινάκια ζώων, όπως κρανία, κόκκαλα κ.τ.λ. Κανείς δε γνωρίζει επακριβώς από ποιον, πού και πότε φτιάχτηκε και χρησιμοποιήθηκε η πρώτη σημαία, αν και υπάρχουν πληροφορίες ότι στην αρχαία Κίνα χρησιμοποιούνταν σημαίες πριν από χιλιετίες. Αναφορά σχετικά με την ύπαρξη σημαιών συναντάμε και στην Παλαιά Διαθήκη (Αριθμοί Β:1-2). Οι αρχαίοι Έλληνες στην απώτατη αρχαιότητα δε φαίνεται να μεταχειρίζονταν σημαίες, αντ' αυτών δε χρησιμοποιούσαν διακριτικά σημεία και συμβολικές παραστάσεις [γράμματα (Α, ΑΡ, Λ, Μ, Τ), ζώα (αετός, κουκουβάγια, λιοντάρι, πήγασος, σφίγγα, ταύρος, φίδι) ή σύμβολα (16-κτινο άστρο, ημισέληνος, οφθαλμός, ρόδο, ρόπαλο του Ηρακλή, στάχυ, τρίαίνα)], τα οποία ονόμαζαν επίσημα και φέρονταν στις ασπίδες, τα κοντάρια ή τις πλώρες των πλοίων.

Στην αρχαία εποχή, οι πρώτοι που επιβεβαιωμένα έκαναν χρήση σημαιών στον πόλεμο ήσαν οι Σκύθες (Σουίδα εν λέξει). Υπάρχουν πληροφορίες ότι οι φάλαγγες του Μεγάλου Αλέξανδρου χρησιμοποιούσαν κόκκινες υφασμάτινες σημαίες, τις οποίες ύψωναν σε σάρισες και έδιναν το σήμα έναρξης της μάχης. Αργότερα, βλέπουμε ότι και οι υπόλοι-

Ο Αλέξανδρος κατά τη μάχη της Ιασού (Νεάπολις, Εθνικό Μουσείο)

ποι Έλληνες άρχισαν να κάνουν χρήση σημαίων, θεσμό τον οποίο υιοθέτησε η Εκκλησία του Δήμου, η οποία αρχικά μεταχειριζόταν κόκκινες σημαίες για να δηλώσει την έναρξη ή λήξη συγκέντρωσης και μετέπειτα για διάφορες άλλες συγκεντρώσεις και τελετουργίες. Από το έντονο αυτό κόκκινο χρώμα πήραν το όνομά τους (φοινικίδες) και έτσι διασώθηκαν στην κλασική και ελληνιστική εποχή, τόσο στην κυρίως Ελλάδα όσο και στη Σικελία και στην Κάτω Ιταλία και, φυσικά, στο Βυζάντιο. Οι σημαίες αυτές, μετά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους, συνέχιζαν να κυματίζουν σε κάθε πόλη-κράτος, παράλληλα με την κοινή ρωμαϊκή σημαία, στην οποία απεικονιζόταν ένας αετός (aquila).

Όμως η χρήση των σημαίων, από την αρχαία ακόμη εποχή, δεν περιορίζεται μόνο στη χερσαία (στρατιωτική) χρήση, αλλά επεκτείνεται και στην ενάλια (ναυτική) χρήση, όπου, σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, ξεκίνησε η χρήση τους με τη σημασία που τους αποδίδουμε σήμερα. Ονομάζονταν γενικά «επίσημα», καθώς και «σημεία» (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης και Σουίδας), «φοινικίδες» (Πλούταρχος και Πολύαιμος) και «παράσημα» (Πλούταρχος). Ιδιαίτερες ναυτικές σημαίες φαίνεται ότι διέθεταν τόσο οι Μυκηναίοι, οι Ρωμαίοι και οι Βυζαντινοί, όσο και όλοι οι ανεπτυγμένοι λαοί του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Από τη Μεσαιωνική Εποχή και εντεύθεν, γίνεται ευρεία χρήση εμπορικών σημαίων, με τη χρήση σημαίων συγκεκριμένων βασιλείων να φτάνει στο αποκορύφωμά της [Σκανδιναβία (13^{ος} και 14^{ος} αιώνας), Ισπανία και Πορτογαλία (15^{ος} και 16^{ος} αιώνας), Ολλανδία (16^{ος} και 17^{ος} αιώνας), Ηνωμένο Βασίλειο (17^{ος} και 18^{ος} αιώνας)].

Ιδιαίτερα δημοφιλείς στην ξηρά έγιναν οι σημαίες κατά τη Βυζαντινή και Μεσαιωνική Εποχή, όπου, εκτός από τους Αυτοκράτορες, σημαίες είχαν και οι οικογένειες (φατρίες) των ευγενών και ηγεμό-

νων. Αρχικά, η χρήση τους ήταν καθαρά πρακτική, δηλαδή περιοριζόταν στη σηματοδότηση μιας εδαφικής θέσης που είχε καταληφθεί από τη φυλή/στρατιά ή στην εκ του μακρόθεν αναγνώριση ενός σημείου συγκέντρωσης (κάτι αντίστοιχο με τα σημερινά στρατόπεδα). Δρασκελώντας τη Βυζαντινή Εποχή, με την οποία θα ασχοληθούμε κάπως πιο αναλυτικά στην αμέσως επόμενη ενότητα, και προχωρώντας στο χρόνο και, ιδιαίτερα, στη μεσαιωνική Ευρώπη (η οποία μαστιζόταν από συχνές και σποραδικές μάχες και πολύχρονους και οργανωμένους πολέμους), βλέπουμε ότι η χρήση των πολεμικών λαβάρων βρίσκει πρόσφορο έδαφος στον τομέα της αναγνώρισης στο πεδίο της μάχης. Από εδώ γεννιούνται και οι ιδιαίτερες σημαίες, τα γνωστά οικόσημα των διαφόρων ευγενών. Από αυτά τα οικόσημα και τα αυτοκρατορικά λάβαρα δημιουργούνται στην Αναγεννησιακή Εποχή οι σημαίες των βασιλείων, οι οποίες στη νεότερη εποχή αποτέλεσαν τη χρωματική βάση για τις σημαίες των κρατών.

Η πρώτη κρατική σημαία εμφανίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής το Μάιο του 1776 (η γνωστή αστερόεσσα) και καθιερώνεται επίσημα από το Ηπειρωτικό Κογκρέσο στις 14 Ιουνίου του 1777, ακολουθούμενη χρονικά από τη γαλλική (γνωστή και ως tricolore), η οποία, αν και υπήρχε από τον Ιούλιο του 1790, καθιερώθηκε στις 4 Φεβρουαρίου του 1794 από τη Γαλλική Εθνοσυνέλευση. Αναλογιζόμενοι ότι η ελληνική σημαία (γνωστή και ως γαλανόλευκη) πρωτοεμφανίστηκε το Σεπτέμβριο του 1807 και καθιερώθηκε τον Ιανουάριο του 1822 από την Α΄ Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι η βαμμένη με αίμα ηρώων και τιμημένη με τις ζωές χιλιάδων πολεμιστών σημαία της Ελλάδας αποτελεί μια από τις παλαιότερες ιστορικά σημαίες της σύγχρονης εποχής και, ως εκ τούτου, της αξίζει η απότιση του ελάχιστου φόρου τιμής της ιστορικής της διαδρομής.

Η Βυζαντινή Σημαία

Η ιστορία των βυζαντινών σημαιών είναι αρκετά ενδιαφέρουσα και εθνικοϊστορικά σημαντική. Αρχικά, το Βυζάντιο χρησιμοποιούσε τη ρωμαϊκή σημαία, που σύμφωνα με την παράδοση σχεδίασε ο στρατάρχης Μάριος (157-86 π.Χ.) και έφερε την ονομασία σίγνο (signum). Η σημαία αυτή, η οποία ήταν κόκκινη και έφερε ασημένιο αετό με ανοικτές φτερούγες και χρυσούς κερανούς στα νύχια του, αποτελούσε ίσως το μοναδικό πράγμα που δεν άλλαξε στην πολυτάραχη Ρώμη, η οποία άλλαξε τόσες μορφές πολιτεύματος και υπέφερε αιματηρές και απειλητικές εμφύλιες και πολέμιες συγκρούσεις. Η μοναδική τροποποίηση που έγινε στη ρωμαϊκή σημαία ήταν να μεταβληθεί το χρώμα του αετού σε χρυσό και, ταυτόχρονα, να στερηθεί τους κερανούς του κατά την εποχή του αυτοκράτορα Αδριανού (117-138 μ.Χ.). Οι βυζαντινοί ονόμαζαν την

κόκκινη αυτή σημαία «φουινκίδα», λόγω ακριβώς του χρώματός της.

Η πρώτη καθαρά βυζαντινή σημαία σχεδιάστηκε το 312 μ.Χ., όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος (306-337), προετοιμάζοντας το στρατό του για να αντιμετωπίσει τον τύραννο Μαξέντιο, είδε θείκο οίονό, ένα φωτεινό σταυρό να λάμπει στο μεσημεριάτικο ουρανό με την επιγραφή «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ», τεμαχίζοντας τη χρήση της (ειδωλολατρικής) ερυθράς σημαίας με τον αετό. Τη νέα σημαία που σχεδίασε ονόμασε λάβαρο και μ' αυτήν νίκησε στις 26 Οκτωβρίου του 312 στον Τίβερη ποταμό. Έκτοτε, κάθε δυναστεία του Βυζαντίου χρησιμοποιούσε και τη δική της ιδιόμορφη σημαία: ανάμεσα στα σύμβολα που χρησιμοποιούνταν ήταν η ημισέληνος, η ανεστραμμένη ημισέληνος, ο σταυρός, το χριστόγραμμα κ.τ.λ.

Το ρωμαϊκό αετό στη βυζαντινή σημαία επανέφερε ο αυτοκράτορας Ιουλιανός (361-363), γνωστός και ως Αποστάτης ή Παραβάτης (λόγω των ειδωλολατρικών του αντιλήψεων), ξεσηκώνοντας θύελλα αντιδράσεων στην Κωνσταντινούπολη. Μετά το θάνατό του, το μισητό πλέον μισοφέγγαρο (υπήρξε το έμβλημα της θεάς Αρτέμιδος) διαγράφηκε από τη σημαία, διατηρήθηκε όμως ο περήφανος αετός που έβλεπε δεξιά, ο οποίος και

Επίθεση Περσών κατά της Κωνσταντινουπόλεως· αριστερά διακρίνονται οι βυζαντινοί τοξότες (Βατικανό, Αποστολική βιβλιοθήκη)

αποτελούσε άρρηκτα συνδεδεμένο σύμβολο με τους Έλληνες και το Βυζάντιο. Όμως, η μεγάλη αλλαγή στη βυζαντινή σημαία, η οποία και της έδωσε την τελική της (με μικρές παραλλαγές) μορφή, έγινε στα χρόνια του Ισαάκιου Κομνηνού (1057-1059). Ο φωτισμένος αυτός αυτοκράτορας καταγόταν από Οίκο της Παφλαγονίας, όπου στην πόλη Γάγγρα υπήρχε ο θρύλος της ύπαρξης φτερωτού αετόμορφου και δικέφαλου θηρίου (γνωστού ως Χάγκα), το οποίο και κοσμούσε το θυρεό του κτήματος της οικογένειάς του στην Καστάμονη. Έτσι και ο Ισαάκιος το χρησιμοποίησε ως έμβλημα του Βυζαντίου, πάνω σε κίτρινο φόντο, θέλοντας να κυβερνήσει υπό την ηθική προστασία του. Δε συνάντησε καμία αντίσταση, αφού ο αετός της σημαίας είχε ήδη δεχθεί τόσες πολλές τροποποιήσεις.

Το ίδιο ακριβώς έμβλημα χρησιμοποιήσε και το Οικουμενικό Πατριαρχείο (προσθέτοντάς του μία ποιμαντορική ράβδο στο αριστερό του πόδι και ένα αυτοκρατορικό σκήπτρο στο δεξί), απ' όπου το οικειοποιήθηκαν οι Φράγκοι και οι Έλληνες το 1204 με την πρώτη άλωση της Πόλης. Τότε άρχισε να χρησιμοποιείται από το Θεόδωρο Λάσκαρη Α' (1204-1222) στη Νίκαια, το παράλλαξε όμως ο Ιωάννης Γ' ο Βατάτζης (1222-1254), προσθέτοντας ρομφαία στο δεξί πόδι και υδρόγειο με σταυρό στο αριστερό πόδι του αετού, ενώ παράλληλα μεγάλωσε τις πτέρυγές του και το ράμφος του έγινε ανοικτό, με τη γλώσσα του να κρέμεται, σημάδι της απειλητικότητάς του. Η σημαία αυτή διατηρήθηκε μέχρι τις 15 Αυγούστου 1261, όταν ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος (1261-1282) - ο οποίος και είχε την τύχη να ανακαταλάβει την Κωνσταντινούπολη - πρόσθεσε κορώνια πάνω από τα δύο κεφάλια του αετού, στοιχείο το οποίο διατηρήθηκε μέχρι και τη

μοιραία εκείνη Τρίτη, 29^η Μαΐου 1453, όταν ο Μωάμεθ Β' ο Πορθητής (1432-1481) κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο βυζαντινός στόλος χρησιμοποιούσε - κατά τα πρώτα κυρίως χρόνια της Αυτοκρατορίας - διαφορετική σημαία απ' αυτήν που χρησιμοποιούσαν οι χερσαίες δυνάμεις: αρχικά, χρησιμοποιήθηκε λευκή σημαία που έφερε κυανό σταυρό με τέσσερα Β, ένα στην κάθε γωνία του, ενώ αργότερα, αφού επανήλθε ο αετός στην επίσημη βυζαντινή σημαία, και πάλι ο στόλος χρησιμοποιούσε διαφορετική σημαία, η οποία έφερε την εικόνα της Παναγίας, αετό με ανοικτές πτέρυγες και το μονογράφημα του Χριστού. Η σημαία αυτή, αρχικά κόκκινη και, από την εποχή του Νικηφόρου Φωκά (963-969), κυανόλευκη, διατηρήθηκε μέχρι τα χρόνια των Κομνηνών (11^{ος} - 12^{ος} αιώνας).

Μετά την πτώση της Βασιλεύουσας, το δικέφαλο αετό χρησιμοποιήσαν ως σύμβολο αρκετά κράτη, ανάμεσά τους η Ρωσική Αυτοκρατορία και διάφορα τευτονικά και φραγκικά κρατίδια. Ο δικέφαλος αετός επιζεί στις μέρες μας στην αλβανική σημαία, ενώ χρησιμοποιούνταν και στη γερμανική αυτοκρατορική σημαία μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, απ' όπου τον «δανείστηκε» και τον παράλλαξε η Αυστρία, που χρησιμοποιεί μονοκέφαλο αετό στη σημαία της. Ο δικέφαλος αετός είναι επίσης το έμβλημα του Γενικού Επιτελείου Στρατού (με την επιγραφή «ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΤΟ ΕΥΨΥΧΟΝ»), του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ) της Κύπρου, καθώς και των ποδοσφαιρικών ομάδων ΑΕΚ (Αθλητική Ένωση Κωνσταντινούπολης) και ΠΑΟΚ (Πανθεσσαλονίκιος Αθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτών).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Η εξέλιξη της Βυζαντινής σημαίας και η εμφάνιση του δικέφαλου αετού στις μετά-βυζαντινές σημαίες

Επεξήγηση των σημαιών:

1. Η αρχαία ρωμαϊκή σημαία, η οποία χρησιμοποιήθηκε στα πρώτα χρόνια του Βυζαντίου.
2. Η σημαία του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η οποία συνδυάζει το σταυρό του Αγίου Γεωργίου με το BBBB (αρχικά Βασιλεώς Βασιλέων Βασιλεύων Βασιλεύων, μετέπειτα Βασιλεώ Βασιλέων Βασιλέα Βοήθει).
3. Η βυζαντινή ναυτική σημαία.
4. Η βυζαντινή σημαία μετά το 395 μ.Χ.
5. Η βυζαντινή στρατιωτική και ναυτική σημαία.
6. Η σημαία του Νικηφόρου Φωκά.
7. Η σημαία του Ισαάκιου Κομνηνού με τον απλό δικέφαλο αετό.
8. Η σημαία των Δεσποτάδων της Νίκαιας και των Παλαιολόγων.
9. Η σημαία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.
10. Σημαία του Μιχαήλ Παλαιολόγου. Τα δύο στέμματα συμβολίζουν της δύο πρωτεύουσες, την Κωνσταντινούπολη και τη Νίκαια.
11. Η σημαία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.
12. Η τσαρική μοσχοβίτικη σημαία.
13. Η γερμανική σημαία (1848-1867).
14. Η αλβανική σημαία.
15. Ο θυρεός του Γενικού Επιτελείου Στρατού.
16. Η σημαία του μακεδονομάχου Ηλία Δεληγιαννάκη (1906-1908).
17. Η σημαία της Βόρειας Ηπείρου (1914).
18. Η σημαία του αυτόνομου Ποντιακού Κράτους (1919).

Οι Σημαίες της Τουρκοκρατίας

Οι υπόδουλοι Έλληνες ουδέποτε συμβιάστηκαν με την οθωμανική κατοχή και, καθώς εξετάζουμε την ιστορία από το 15^ο μέχρι και το 19^ο αιώνα, βλέπουμε ότι πολλές περιοχές επαναστάτησαν κατά των Οθωμανών, με το δικό τους τρόπο και υπό την ηγεσία των τοπικών τους οπλαρχηγών. Οι «επαναστάσεις» όμως αυτές, ανοργάνωτες,

ασύντακτες, σποραδικές και ασυντόνιστες, ήταν καταδικασμένες εκ των προτέρων να αποτύχουν, έχοντας ως άμεσο αντίκτυπο την κατάπνιξη τους στο αίμα και την καταβολή ακόμη μεγαλύτερων και πιο δυσβάστακτων φόρων προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως είναι φυσικό, κάθε εξέγερση είχε και τη δική της ιδιόμορφη σημαία, επινόηση των οπλαρχηγών της περιοχής.

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι άρχισε να διαμορφώνεται η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων, οι οποίοι στους κόλπους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αντιμετωπίζονταν

κυρίως θρησκευτικά, όχι εθνικά. Έτσι, άρχισε να σχηματίζεται η έννοια του ελληνικού Έθνους. Η δημιουργία ελληνικής σημαίας ήρθε στο προσκήνιο την αμέσως επόμενη της Αλώσεως: ο ελληνισμός, ακέφαλος και αδιοργάνωτος, έπρεπε να βρει ένα σύμβολο το οποίο θα αναπαριστούσε τη συνοχή με το Βυζάντιο και θα περιέκλειε την εθνική και θρησκευτική ενότητά του. Το πρότυπο του δικέφαλου και, μετέπειτα, μονοκέφαλου αετού κυριαρχούσε σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο αρκετές δεκαετίες μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, στα φλάμπουρα, τις σημαίες, τις παντιέρες και τα μπαϊράκια των υπόδουλων Ελλήνων, στις φουστανέλες και τα επιστήθια των αρματολών και κλεφτών, διατηρώντας έτσι την ιστορική μνήμη και την αντίσταση προς τον αλλόθρησκο κατακτητή, αλλά και τον άρρηκτο συσχετισμό με την Εκκλησία, η οποία διατήρησε το δικέφαλο αετό ως έμβλημα της μέχρι τις μέρες μας.

Η πρώτη απ' αυτές τις σημαίες με το δικέφαλο αετό ήταν η σημαία του πελοποννήσιου κλέφτη Κορκόνδειλα Κλαδά, η οποία ήταν κόκκινη με δικέφαλο αετό στη μέση και υψώθηκε το 1464 στη γενέτειρά του, ενώ από το 1479-1481 και 1481-1482 κυμάτιζε στη Μάνη και τη Χειμάρρα, αντίστοιχα. Έκτοτε, διάφοροι κλεφταρματολοί και άλλοι επαναστάτες ανόρθωναν τη δική τους ιδιότυπη σημαία, με δικέφαλο ή μονοκέφαλο αετό, όπως ο Μερκούριος-Θεόδωρος Μπουά (Ήπειρος, γύρω στα 1490), οι οποίοι ήταν και γενικός αρχηγός του Ιππικού του Βασιλείου της Γαλλίας, ο Χρήστος Μηλιώνης (Ήπειρος, γύρω στα 1750-1760), ο αρματολός του Παρνασσού Λάμπρος Τσεκούρας, του οποίου η σημαία έφερε και σταυρό (από εδώ βγήκε η λέξη «σταυραετός», η οποία αναφέρεται στα δημοτικά τραγούδια), αλλά και οι Ρουμελιώτες (που αποτελούσαν και τον κορμό της ελληνικής Χερσονήσου), των οποίων η σημαία έφερε αετό, σε συνδυασμό με το σταυρό.

Ωστόσο, καθώς ο καιρός περνούσε και η σκλαβιά ρίζωνε, οι υπόδουλοι Έλληνες άρχισαν να φτιάχνουν δικές τους ξεχωριστές

σημαίες, πιο προσωπικές και διαφορετικές από την «αρχέτυπη» βυζαντινή, με ποικιλία χρωμάτων και σχεδίων, οι οποίες όμως - με ελάχιστες εξαιρέσεις - είχαν ένα κοινό σημείο: το Σταυρό ή/και την εικόνα ενός Αγίου. Ο σταυρός ήταν το σύμβολο αυτό που ένωνε τους Έλληνες με τη σκέψη της ελευθερίας και τους συνέδεε με το χριστιανισμό. Ακόμη και στις ξενοκίνητες επαναστάσεις, μαζί με τη σημαία του Αγίου Μάρκου των Ενετών, τη λευκή ρωσική, την τριχρόμη γαλλική και την ερυθρόλευκη των Ιπποτών της Ρόδου, οι Έλληνες είχαν πάντα μαζί τους τις αυτοσχέδιες σταυροφορούσες σημαίες, οι οποίες ήταν αυτές που τους ενέπνεαν και τους έδιναν κουράγιο να συνεχίσουν το έργο τους. Δεν είναι λίγες φορές που κληρικοί, όντας επί κεφαλής εξεγέρσεων, χρησιμοποιούσαν για σημαία το λάβαρο της εκκλησίας.

Από τις «νέες» αυτές σημαίες, η πρώτη που αναφέρεται είναι αυτή των Κρητών, οι οποίοι, ανακηρύσσοντας Δημοκρατία πριν από το 1453, ύψωσαν κόκκινη σημαία με την εικόνα του Απόστολου Τίτου, προστάτη του νησιού. Γνωστή, επίσης, είναι και η σημαία των Σπαχήδων (γνωστοί και ως Ντερεμπέδες), η οποία ήταν άσπρη, έφερε γαλάζιο σταυρό και τον Άγιο Γεώργιο στη μέση. Οι Σπαχήδες χρησιμοποιούσαν τη σημαία αυτή από το 1431 μέχρι και το 1639 στην περιοχή της Ηπείρου και της Πελοποννήσου· είναι οι μετέπειτα ονομαστοί μισθοφόροι Έλληνες στρατιώτες (stradioti) στη Δύση. Άλλες γνωστές σημαίες που έφεραν μορφές Αγίων ήταν η σημαία των Σουλιωτών (σταυρός με δάφνες με την εικόνα του Αγίου Γεωργίου σε λευκό φόντο), των Πελοποννήσιων (οι στρατηλάτες Άγιος Γεώργιος και Άγιος Δημήτριος και η επιγραφή «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ»), της Πάργας (κόκκινη σημαία με τη βρεφοκρατούσα Παναγία χρυσοκέντητη στο κέντρο), της Λευκάδας (λευκή με τον Άγιο Τιμόθεο και την Αγία Μαύρα), των Μακεδόνων (έφερε τον Άγιο Δημήτριο), της Χειμάρρας (λευκή σημαία με τους ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ), της Θράκης

Από το 1774, μετά τη συνθήκη του Kucuk Kainargi, η ρωσική σημαία κυμάτιζε στα ελληνικά εμπορικά πλοία (η γραικοτουρκική σημαία)

και της Ρωμυλίας (έφερε τους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη).

Αλλά και γνωστοί κλέφτες, αρματολοί και οπλαρχηγοί είχαν τις δικές τους σημαίες: Οι αδελφοί Καλλέργη, οι οποίοι κατάγονταν από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά, στον αγώνα τους κατά των Βενετών στην Κρήτη (1665) χρησιμοποιούσαν το έμβλημα του οικοσμήμου του, δηλαδή εννέα παράλληλες γαλάζιες και λευκές γραμμές, με λευκό σταυρό σε γαλάζιο φόντο στην πάνω αριστερή γωνιά (όμοια δηλαδή με την πρώτη επίσημη ναυτική σημαία της Ελλάδας), με την επιγραφή «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ». Η σημαία των Μαυρομιχαιτών, οι οποίοι συμμετείχαν στην από τη Ρωσία υποκινούμενη επανάσταση του 1769, ήταν λευκή με κυανό σταυρό· τη διατήρησαν μέχρι και τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης. Παρόμοια σημαία χρησιμοποιούσε ο Μελίσσηνός Μακάριος, στην οποία το 1770 ο καπετάν Τζιουβάρας πρόσθεσε στο κέντρο του σταυρού στη μια πλευρά την εικόνα του Χριστού και στην άλλη της Παναγίας. Λίγο αργότερα, ο Ζαχαρίας, κλέφτης της Λακωνίας, υψώνει τρίχρωμη

σημαία (άσπρο-κόκκινο-μαύρο) με χρυσό σταυρό. Οι οπλαρχηγοί των Αγράφων χρησιμοποιούσαν σημαία με κόκκινο σταυρό.

Ο Ρήγας Φεραίος-Βελεστινλής (1757-1798) χρησιμοποιούσε σημαία με τρεις οριζόντιες γραμμές (κόκκινη, λευκή και μαύρη), με το ρόπαλο του Ηρακλή και τρεις σταυρούς στην επιφάνειά του· την επεξήγησε ο ίδιος στο έργο του *Πολίτευμα του Ρήγα*, ενώ την ίδια επεξήγηση για τα χρώματα έδωσε κι ο Υψηλάντης στη δική του σημαία (βλέπε πιο κάτω). Ο Λάμπρος Κατσώνης χρησιμοποιούσε τους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη σε λευκή σημαία με κυανό σταυρό. Αργότερα, όταν το 1792 η Ρωσία υπόγραψε συνθήκη ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, συνέχισε τον αγώνα της λευτεριάς και ύψωσε στο Πόρτο Κάγιο της Μάνης τη δική του σημαία, η οποία ήταν τρίχρωμη (κόκκινο, μαύρο, μπλε) και έφερε χιαστί δύο ναυτικές σπάθες, τρεις καρδιές σε κάθε λωρίδα και τη φράση «LAMBRO CAZZONI PRINCIPE DI MAINA E LIBERATO DELLA GRECIA» (Λάμπρος Κατσώνης, πρίγκιψ της

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

10α

11

12

13

14

15

16

17

Οι κυριότερες σημαίες των σκλαβωμένων Ελλήνων κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, πριν από την Επανάσταση (1453-1820)

Επεξήγηση των σημαιών:

1. Η σημαία του Κορκόνδειλα Κλαδά.
2. Η σημαία του Μερκούριου Μπουά, γενικού αρχηγού του Ιππικού. Είναι εμφανής η ομοιότητα με το (μετέπειτα) γερμανικό δικέφαλο αετό.
3. Η σημαία της Κρήτης.
4. Η σημαία των Σπαχήδων.
5. Η σημαία της Χειμάρας.
6. Η σημαία των αδελφών Καλλέργη. Μοιάζει αρκετά με τη σημερινή ελληνική σημαία.
7. Η σημαία των Μαυρομιχαλαίων.
8. Η σημαία του Ζαχαριά.
9. Η σημαία των οπλαρχηγών των Αγράφων.
10. Η σημαία του Λάμπρου Κατσώνη (ελληνική έκδοση).
- 10α. Η σημαία του Λάμπρου Κατσώνη (ιταλική έκδοση).
11. Η σημαία των Κολοκοτρωναίων και του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.
12. Η σημαία του Γιάννη Σταθά.
13. Η σημαία του Μάρκου Μπότσαρη.
14. Η σημαία άγνωστου καπετάνιου, συμβολίζοντας τη σκλαβωμένη Ελλάδα που αγωνίζεται να ελευθερωθεί.
15. Η γροικιστουρική σημαία (raya). Από το 1774, μετά τη συνθήκη του Kucuk Kainargi, η ρωσική σημαία κυμάτιζε στα ελληνικά εμπορικά πλοία. Όμως η Οθωμανική αυτοκρατορία, μη θέλοντας να χάσει τον έλεγχο του εμπορίου, παραχώρησε διάφορα προνόμια στους Έλληνες ναυτικούς, ανάμεσά τους και το δικαίωμα να φέρουν τη σημαία αυτή, η οποία είχε τρεις οριζόντιες λωρίδες (κόκκινο-μπλε-κόκκινο), δεν έφερε όμως σταυρό.
16. Η σημαία της Επτανήσου Πολιτείας. Το 1800, όταν η Ρωσία ανέλαβε τη διοίκηση των Επτανήσων ή Ιόνιων νησιών, τα μετέτρεψε σε αυτόνομο προτεκτοράτο, μέχρι το 1807, όπου η διοίκηση των νησιών μεταβιβάστηκε στη Γαλλία με τη συνθήκη του Τίσιπ (7-9 Ιουλίου του 1807). Είναι σημαντική η ύπαρξη της σημαίας αυτής, μιας και αποτελεί την πρώτη επίσημη σημαία ανεξάρτητης Ελληνικής Πολιτείας μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Υψώθηκε για πρώτη φορά στην ακρόπολη της Κέρκυρας (13 Ιανουαρίου 1801).
17. Η σημαία των Επτανήσων κατά την περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας (Νοέμβριος του 1815 μέχρι 5 Ιουνίου του 1864, οπότε η Βρετανία παραχώρησε τα Επτάνησα στην Ελλάδα). Η βρετανική σημαία προστέθηκε το 1817.
Και οι δύο σημαίες απεικονίζουν το φτερωτό λιοντάρι του Αγίου Μάρκου να κρατάει το Ευαγγέλιο (το οποίο στη μέση έφερε σταυρό), από το οποίο ξεπετάγονταν επτά κοντάρια, που συμβόλιζαν τα επτά νησιά. Κατά τα χρόνια της βενετικής κατοχής (1386-1797), η σημαία του κάθε νησιού έφερε το φτερωτό λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, με μια εικόνα του προστάτη-Άγιου του κάθε νησιού με το σταυρό στο πάνω άκρο.

Μάνης και ελευθερωτής της Ελλάδος). Οι Κολοκοτρωνάιοι, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, χρησιμοποιούσαν άσπρη σημαία με γαλάζιο σταυρό (σταυρός του Αγίου Ανδρέα), την οποία από το 1806 χρησιμοποιούσε και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Ο Σκιαθίτης αρματολός Γιάννης Σταθάς χρησιμοποιούσε στο στολίσκο του κατά τα 1800 μια γαλανή σημαία με ένα λευκό φαρδύ σταυρό στο κέντρο, όμοια με την πρώτη επίσημη σημαία ξηράς της Ελλάδας. Ο Μάρκος Μπότσαρης στο Σούλι υψώνει στις 26 Οκτωβρίου του 1820 λευκή σημαία με τον Άγιο Γεώργιο και την επιγραφή «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΠΑΤΡΙΣ» με δάφνη στη μέση. Αλλά και πολλοί άλλοι χρησιμοποιούσαν σημαίες με γαλάζιο σταυρό, ο οποίος είτε στηριζόταν σε ανεστραμμένο μισοφέγγαρο είτε είχε στη μέση μια ανθισμένη δάφνη, παράλληλα με τις επιγραφές «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ» ή «ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ». Τέλος, να αναφέρουμε ότι άγνωστος καπετάνιος σχεδίασε άσπρο σταυρό πάνω σε μαύρο πανί, θέλοντας να παραστήσει την αδούλωτη ελληνική ψυχή, η οποία, παρά το ότι ήταν σκλαβωμένη (μαύρο), πολεμούσε (σταυρός) και πρόσμενε στη λύτρωση και αναγέννησή της (λευκό).

Αξια μνείας είναι η ιστορία της σημαίας του σουλιώτη Τούσια Μπότσαρη, ο οποίος λίγο πριν από την Επανάσταση είχε σημαία, δώρο της Μεγάλης Αικατερίνης, κίτρινη μεταξωτή, κεντημένη με κρουστό πορφυρό μετάξι με παράσταση του Αγίου Γεωργίου στη μια πλευρά και του Αγίου Δημητρίου στην άλλη, με την επιγραφή «ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ», την οποία και χρησιμοποίησε κατά τη δράση του εναντίον του Αλή Πασά και κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου. Κατά την ηρωική έξοδο, η όμορφη αυτή σημαία περιήλθε στα χέρια του Κίτσου Τζαβέλλα, ο οποίος τη μετέφερε στην Ύδρα. Το 1832 την πήρε ο Κώστας Βέικος, για να την επιστρέψει το 1859 στους Τζαβελλαίους, οι οποίοι τελικά την παρέδωσαν στην οικογένεια του Μπότσαρη στο Μεσολόγγι.

Οι Σημαίες της Επανάστασης

Προτού ξεκινήσουμε την αναφορά μας στις σημαίες της ελληνικής Επανάστασης, κατ' αρχάς οφείλουμε να τονίσουμε ότι η Επανάσταση δεν ξεκίνησε σε όλη την Ελλάδα ταυτόχρονα σε μια μέρα και σε όλες τις περιοχές (χερσαίες και νησιώτικες), αλλά συνέβημε έπειτα από μερικά γεγονότα, τα οποία ραγδαία επεκτάθηκαν στις γύρω περιοχές, αν και η επίσημη ημερομηνία της εξέγερσης είχε οριστεί η Παρασκευή 25 Μαρτίου 1821, όταν θα εορταζόταν ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Επίσης, στην παγίωση του «μύθου» της Αγίας Λαύρας συνέβαλε η συγγραφή το 1824 της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης από το Γάλλο ιστορικό Francois Rouqueville, ο οποίος διηγήθηκε φανταστικές λεπτομέρειες από τη δοξολογία και την «έναρξη» της Επανάστασης, υπερθεματίζοντας τον Παλαιών Πατρών Γερμανό (προσωπικό του γνωστό) και το θρησκευτικό στοιχείο. Επιπλέον, να εξηγήσουμε ότι ο όρος «σημαίες της Επανάστασης» περιλαμβάνει τις ιδιαίτερες σημαίες κάθε περιοχής, οι οποίες βρισκόνταν σε χρήση κυρίως κατά τον πρώτο χρόνο του αγώνα, καθώς από το 1822 και εντεύθεν θεσπίζεται ειδικός νόμος αναφορικά με τη χρήση συγκεκριμένου είδους σημαίας, με σκοπό να υπάσχει οργανωμένη χρήση της. Αυτό όμως δε σημαίνει και ότι έπαψαν να υφίστανται ανυπερθέτως οι σημαίες της Επανάστασης μετά το 1822.

Κατά το πρώτο έτος της Επανάστασης δεν υπήρχε ενιαία διοίκηση και, συνεπώς, ένα ενιαίο σύμβολο του αγώνα, και έτσι ο κάθε σπλαρχηγός, εμπνευσμένος από το πάθος της ελευθερίας, τις ιστορικές του γνώσεις, τη θρησκευτική του προσήλωση, την προσωπική του φαντασία, τις οικογενειακές του παραδόσεις και το μίσος για τους Τούρκους, χρησιμοποιούσε τη δική του σημαία. Όλες όμως έφεραν το σημάδι του σταυρού (ένδειξη θρησκευτικής ευλάβειας),

ενώ μερικές απ' αυτές έφεραν την κουκουβάγια (σύμβολο σοφίας) ή τον αετό (σύμβολο ελευθερίας). Σύνηθες σύμβολο ήταν και ο αναγεννώμενος φοίνικας, όπως επίσης και το φίδι, κλαδιά δάφνης και άγκυρες (για τα νησιά). Οι αγωνιστές χρησιμοποιούσαν προσφιλείς κλασικές ρήσεις, όπως «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ», «ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ», «(Η) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Η ΘΑΝΑΤΟΣ», «ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΑ», «ΜΕΘ' ΗΜΩΝ Ο ΘΕΟΣ», «Η ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΣ», «ΕΚ ΤΗΣ ΣΤΑΚΤΗΣ ΜΟΥ ΑΝΑΓΕΝΝΩΜΑΙ» κ.τ.λ. Η εμμονή στην παρουσία του σταυρού, όμως, δεν οφειλόταν μόνο στο βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα των Ελλήνων, αλλά αποτελεί και μια προσπάθεια ετεροπροσδιορισμού προς την τουρκική ημισέληνο, η οποία κι αυτή κυριαρχεί στις σημαίες των Οθωμανών.

Η παλαιότερη από τις επαναστατικές σημαίες, αν εξαιρέσουμε τις ήδη υπάρχουσες πριν από την Επανάσταση, ήταν αυτή της Φιλικής Εταιρείας. Κατασκευάστηκε με τις οδηγίες του Παλαιών Πατρών Γερμανού από λευκό ύφασμα και έφερε τα σύμβολα του εφοδιαστικού των ιερέων της Φιλικής Εταιρείας (τον ιερό δεσμό με τις 16 στήλες) και πάνω από αυτό κόκκινο σταυρό, περιβαλλόμενο από στεφάνι κλαδιών ελιάς· κάτω από το σταυρό υπήρχαν δύο λογχοφόρες σημαίες με τα αρχικά ΗΕΑ και ΗΘΣ (ή Ελευθερία ή Θάνατος). Παραλλαγές και προσθήκες (ανεστραμμένη ημισέληνος, φίδι, σταυρός, κουκουβάγια κ.τ.λ) στο εφοδιαστικό των ιερέων βρίσκουμε σε διάφορες σημαίες. Το Αχαικόν Διευθυντήριο φρόντισε να κατασκευάσει και να διανείμει αρκετές Φιλικές σημαίες στα στρατόπεδα της Πελοποννήσου. Μία από αυτές ύψωσε ο Γεώργιος Σισίνης το 1821 στην Ήλιδα, τη μοναδική που σώζεται σήμερα (συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου). Σ' αυτήν τη σημαία ορκίζονταν, ενώπιον του ιερέα και του ευαγγελίου, οι μνημένοι στη Φιλική Εταιρεία και αυτή αρχικά προοριζόταν για να καθιερωθεί ως επίσημη σημαία της Επανάστασης και, μετέπειτα, του Ελληνικού Κράτους.

Η σημαία αυτή είναι όμοια με εκείνη που ύψωσε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης το Φεβρουάριο του 1821 στο Ιάσιο Μολδαβίας

Όταν στις 19 Ιανουαρίου του 1821 οργανώθηκε η πρώτη διοίκηση (Άρειος Πάγος Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος) και συστάθηκε το πρώτο πολίτευμα, χρησιμοποιήθηκε σημαία που παραπέμπει στην αρχαία Αθηναϊκή Δημοκρατία· έφερε τρεις κάθετες γραμμές (πράσινη-λευκή-μαύρη) και τρεις αλληγορικές φιλικές παραστάσεις: το σταυρό (πίστη και ελπίδα για τη δίκαιη υπόθεση του Γένους), τη φλεγόμενη καρδιά (αγνότητα του σκοπού της Επανάστασης και φλόγα για την ελευθερία) και την άγκυρα (σταθερότητα στον τελικό σκοπό και απόφαση για θυσία).

Η πρώτη όμως σαφώς επαναστατική σημαία είναι αυτή που υψώθηκε στο Ιάσιο της Μολδαβίας στις 22 Φεβρουαρίου του 1821 από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και ευλογήθηκε από το Μητροπολίτη Βενιαμίν στη Μονή των Τριών Ιεραρχών τέσσερις μέρες μετά η τρίχρωμη αυτή σημαία (μαύρο-άσπρο-κόκκινο) είχε προταθεί από το Νικόλαο Υψηλάντη και άλλους Φιλικούς. Από τη μια πλευρά

έφερε το μυθικό αναγεννώμενο φοίνικα με την επιγραφή «ΕΚ ΤΗΣ ΣΤΑΚΤΗΣ ΜΟΥ ΑΝΑΓΕΝΝΩΜΑΙ», ενώ από την άλλη έφερε ερυθρό σταυρό πλαισιωμένο από στεφάνι δάφνης και την επιγραφή «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ», και η επεξήγησή της περιγράφεται στους Νόμους Στρατιωτικούς¹ (άρθρα ΙΑ' και ΙΒ'). Με τη σημαία αυτή πολέμησε και θυσιάστηκε ο Ιερός Λόχος στο Δραγατσάνι και μ' αυτή έγινε ολοκαύτωμα στη Μονή του Σέκου ο Γεωργάκης Ολύμπιος (2 Σεπτεμβρίου του 1821). Παραλλαγή της σημαίας ήταν η πίσω πλευρά, αντί της δάφνης, να φέρει τους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη. Αυτή τη σημαία έφεραν και οι Μαυροφόροι του Υψηλάντη, το πρώτο τακτικό ελληνικό στρατιωτικό σώμα της Ανεξαρτησίας· γι' αυτούς, το λευκό συμβόλιζε την αδελφότητα, το κόκκινο τον πατριωτισμό και το μαύρο τη θυσία. Παρόμοια σημαία υψώθηκε και στον Πύργο του Ζαφειράκη, κατά την εξέγερση της Νάουσας το 1822, μετά το τέλος της δοξολογίας, ενώ διάφοροι άλλοι οπλαρχηγοί προσέθεσαν την επιγραφή «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Η ΘΑΝΑΤΟΣ».

Είναι ιδιαίτερα σημαντική η παρουσία του αναγεννώμενου φοίνικα στη σημαία του Υψηλάντη: ο φοίνικας, μυθικό πτηνό της Αραβίας, είχε μορφή αετού με ερυθρό-χρυσά φτερά και κύκλο ζωής γύρω στα 500 χρόνια· όταν αντιλαμβανόταν το θάνατό του, έκανε φωλιά από αρωματικά ξύλα, τα οποία άναβαν οι καυστικές ακτίνες του ήλιου και καίγονταν μαζί μ' αυτά. Λίγες ώρες μετά, αναγεννιόταν από τις στάχτες του. Παρόλο όμως το βαθυστόχαστο νόημα της σημαίας αυτής, δε χρησιμοποιήθηκε στην κυρίως Ελλάδα, γιατί άλλοι δύο πολέμαρχοι, ο Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκου και ο Σάββας Φωκιανός, χρησιμοποίησαν διαφορετικές σημαίες, ο μεν πρώτος κυανή με την Αγία

Τριάδα και τους Αγίους Γεώργιο και Δημήτριο και κάτω, με χρυσά γράμματα, «ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ», ο δε Φωκιανός άσπρη σημαία με τον Εσταυρωμένο. Παράλληλα, όταν η Α' Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου έφερε στο προσκήνιο το θέμα της καθιέρωσης σημαίας, αποφασίστηκε να μη χρησιμοποιηθεί η σημαία

αυτή λόγω του αφορισμού που υπέστη ο Αλέξανδρος Υψηλάντης από τον οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο Ε' (μετά από αφόρητες πιέσεις και απειλές από την Πύλη για μαζικές σφαγές Ελλήνων), αλλά και λόγω των φιλικών συμβόλων που έφερε.

Στις 21 Μαρτίου του 1821, ο Ανδρέας Λόντος στην Πάτρα καταλαμβάνει το φρούριο της πόλης με κόκκινη σημαία με μαύρο σταυρό στη μέση, η οποία και αργότερα ευλογήθηκε στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό, μέσα σε ζητωκραυγές του λαού. Είναι εμφανής η ομοιότητά της με μια παλιά βυζαντινή σημαία. Η παράδοση φέρει τους οχρωμένους Τούρκους να τη βλέπουν και, ξεγελασμένοι από το χρώμα της, να τρέχουν προς βοήθεια των Ελλήνων, μιας και νόμισαν ότι ήταν Λαλιώτες Τούρκοι, αφήνοντας έτσι τους επαναστατημένους Έλληνες να πλησιάσουν ανενόχλητοι το Φρούριο.

Την ίδια μέρα (κατ' άλλους στις 17 ή 23

¹ Στο άρθρο ΙΑ' αναφέρεται: «Η ελληνική σημαία, τόσον εις τα της ξηράς στρατεύματα, όσον και εις τα της θαλάσσης, πρέπει να είναι κατασκευασμένη εκ τριών χρωμάτων, άσπρου, μαύρου και κόκκινου. Το άσπρον σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών επιχειρήσεως κατά των τυράννων· το μαύρον τον υπέρ πατρίδος και ελευθερίας θάνατον ημών· και το κόκκινον την αυτεξουσιότητα του ελληνικού λαού και την χαράν αυτού, διότι πολεμεί διά την ανάστασιν της πατρίδος».

*Οι επαναστάτες ορκίζονται και ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογεί τη σημαία του Αγώνος
(Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη)*

του Μάρτη), οπλαρχηγοί, πρόκριτοι, προεστοί, αρχιερείς και πολυάριθμα παλικάρια συγκεντρώνονται στη Μονή της Αγίας Λαύρας, έχοντας ως λάβαρο τη χρυσοκέντητη εικονισματοποδιά της Κοίμησης της Θεοτόκου που κοσμούσε την Ωραία Πύλη του ναού της Μονής, την οποία - σύμφωνα με την παράδοση - ύψωσε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ορκίζοντάς τους. Το λάβαρο της Αγίας Λαύρας, το οποίο φυλάσσεται στο θησαυροφυλάκιο της Μονής, είναι βυσσινί, κεντημένο με ασημένια και χρυσή κλωστή και στολισμένο με μαργαρίτες, με χρυσά κρόσια ολόγυρα. Σε λίγες ώρες, οι ξεσηκωμένοι ραγιαδες κυριεύουν τα γειτονικά Καλάβρυτα, ενώ στις 24 Μαρτίου εισέρχονται στην Πάτρα ο Μπενιζέλος Ρούφος, ο Ασημάκης Ζαίμης και άλλοι οπλαρχηγοί, μαζί με τον Επίσκοπο Γερμανό, ο οποίος υψώνει στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου ένα μεγάλο ξύλινο σταυρό, σύμβολο της Επανάστασης, υπό τις ιαχές και ενθουσιώδεις κραυγές των Ελλήνων,

καθώς οι οπλαρχηγοί μοίραζαν εθνόσημα από κόκκινο ύφασμα με κυανό σταυρό. Την επόμενη μέρα, το Επанаστατικόν Διευθυντήριο στην Πάτρα απευθύνει περήφανη ανακοίνωση προς τους αντιπροσώπους των ευρωπαϊκών κρατών που βρίσκονταν στην πόλη, δηλώνοντας περίτρανα το σκοπό και τους στόχους της Επανάστασης. Πιο κάτω θα αναφέρουμε τις γνωστότερες από τις σημαίες της Επανάστασης.

Οι Καλαρρυτήνιοι της Ηπείρου είχαν λευκή σημαία με κόκκινο σταυρό. Οι Βαρβιτσιώτες, οπλαρχηγοί της Πελοποννήσου, είχαν την τριχρωμή σημαία του Υψηλάντη μαζί με γαλάζιο σταυρό. Ο Εμμανουήλ Παπάς των Σερρών, ο οποίος και κήρυξε την Επανάσταση στις Καρύες του Αγίου Όρους, ο οπλαρχηγός της Θεσσαλομαγνησίας Μήτρος Λιακόπουλος και ο πρόκριτος της Νάουσας, Λογοθέτης Ζαφειράκης, χρησιμοποιούσαν λευκή σημαία με τον Άγιο Γεώργιο. Επίσης, ο Δημήτριος Πλαπούτας χρησιμοποιούσε άσπρη σημαία με γαλάζιο

σταυρό και στις τέσσερις γωνίες του ήταν γραμμένο το ΙΧΝΚ (Ιησούς Χριστός Νικά). Ο Αθανάσιος Διάκος είχε λευκή σημαία, με τον Άγιο Γεώργιο στη μέση και την επιγραφή «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Η ΘΑΝΑΤΟΣ»· σύμφωνα με την παράδοση, την έφτιαξε στη Μονή του Οσίου Λουκά, παρόντων των Επισκόπων Ταλαντίου Νεόφυτου και Σαλώνων Ησαΐα. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, όπως προαναφέραμε, χρησιμοποιούσε τη σημαία της οικογένειάς του, η οποία ήταν λευκή με γαλάζιο σταυρό στη μέση. Στην Τρίπολη, σύμφωνα με την παράδοση, ο Γρηγόριος Δίκαιος Παπαφλέσσας έσχισε το βαθύ γαλάζιο εσώρασό του (το επονομαζόμενο αντερί), σχημάτισε ένα τετράγωνο και διέταξε το πρωτοπαλικάρο του και γνωστό αγωνιστή, Παναγιώτη Κεφαλά, να σχίσει δύο λουρίδες από την άσπρη φουστάνελα του, έτσι ώστε να σχηματίζουν σταυρό. Η σημαία αυτή, η οποία και από πολλούς θεωρείται ότι αποτέλεσε τη βάση της πρώτης επίσημης σημαίας του Ελληνικού Κράτους, υψώθηκε σ' ένα ξέφρενο πανηγυρισμό στο τουρκικό διοικητήριο της ελεύθερης πλέον πόλης.

Η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα, η γνωστότερη (μαζί με τη Μαντώ Μαυρογένους) γυναίκα του αγώνα, χρησιμοποιούσε σημαία η οποία είχε κόκκινο περίγυρο, μπλε φόντο και έφερε βυζαντινό μονοκέφαλο αετό και στο κάτω μέρος της το φοίνικα και την άγκυρα. Ο Μάρκος Μπότσαρης, αμέσως μετά την έναρξη της Επανάστασης, αρχίζει να χρησιμοποιεί κατάλευκη σημαία με κυανό σταυρό πλαισιωμένο από δάφνη. Στις 28 Απριλίου του 1821, ένοπλοι των περιχώρων της Αθήνας υψώνουν στο Διοικητήριο της πόλης μια λευκή σημαία με κόκκινο σταυρό· στην πάνω αριστερή πλευρά έφερε τη γλαύκα της Αθηνάς, ενώ στη δεξιά δύο άγρυπνους οφθαλμούς. Κάτω ήταν γραμμένη η φράση «Η ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΣ» και στη μέση υπήρχαν οι 16 κόκκινες γραμμές, ο ιερός δεσμός της Φιλικής Εταιρείας. Στη Θεταλομαγνησία, η οποία επαναστάτησε υπό τον Άνθιμο Γαζή και τους οπλαρχηγούς Βασδέκη, Γαρέφη, Κώστα Βελή, Νικόλαο

Στουρνάρη και Γάτσο Αγγελή, κυριαρχούσε η σημαία του πρώτου, η οποία ήταν λευκή και έφερε κόκκινο σταυρό στο κέντρο και τέσσερις μικρότερους σταυρούς στα τέσσερα λευκά τετράγωνα της σημαίας. Ο Μακεδόνας αγωνιστής Νικόλαος Τσάμης χρησιμοποιούσε μια λευκή σημαία, με γαλάζιο σταυρό, η οποία στα δύο αριστερά της τετράγωνα έγραφε «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ» και «ΝΗΚΟΛΑ ΤΣΑΜΗΣ».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σημαίες των μεγάλων νησιών του Αιγαίου, οι οποίες έμοιαζαν αρκετά μεταξύ τους και έφεραν έντονα τα αλληγορικά Φιλικά στοιχεία. Το πρώτο νησί που ύψωσε σημαία της Επανάστασης ήταν οι Σπέτσες (26 Μαρτίου του 1821), μιας και οι Μποτσαίοι και ο Γεώργιος Πάνου ήσαν μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Στις 2 Απριλίου του 1821, μετά το στολισμό των πλοίων τους με τη νέα σημαία, οι Σπετσιώτες κατευθύνθηκαν προς την Ύδρα, με σκοπό να την μπάσουν στην Επανάσταση· αντικρίζοντας το πρωινό της επόμενης μέρας τη σημαία του νησιού, τη δέχτηκαν με ενθουσιασμό και άρχισαν να τη χρησιμοποιούν, παρά τις αντιρρήσεις μερικών. Η σημαία αυτή, που υψώθηκε για πρώτη φορά στις 31 Μαρτίου του 1821 από τον Αντώνιο Οικονόμο, δευτερεύοντα πλοίαρχο και νεομυημένο στη Φιλική Εταιρεία, ευλογήθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Γεράσιμο στις 18 Απριλίου του 1821. Παρόμοια με τη σημαία των Σπετσών ήταν και η σημαία των Ψαρών, η οποία υψώθηκε στις 11 Απριλίου του 1821, όταν έφτασε το σπετσιώτικο πλοίο του Τσούπα, καθώς και η σαμιώτικη σημαία, την οποία πρώτος ύψωσε ο Κωνσταντίνος Λαχανάς στις 17 Απριλίου του 1821 στο Βαθύ της Σάμου, αγναντεύοντας από μακριά δύο σπετσιώτικα πλοία. Στη Σάμο όμως γινόταν χρήση και άλλων δύο σημαιών: της επίσημης σημαίας της Διοικήσεως και της σημαίας που ύψωσε ο Λυκούργος Λογοθέτης στο Καρλοβάσι στις 8 Μαΐου του 1821, την οποία ευλόγησε ο Μητροπολίτης Κύριλλος. Η σημαία της Διοικήσεως ήταν όμοια μ' αυτήν της Φιλικής Εταιρείας, ενώ η σημαία

του Λογοθέτη είχε κυανό φόντο και έφερε ερυθρό σταυρό πάνω από μια ανεστραμμένη ερυθρή ημισέληνο· κάτω από το σταυρό υπήρχε ένας μεγάλος πράσινος αετός που έτρωγε ένα πράσινο φίδι.

Οι σημαίες των τριών ναυτικών νησιών είχαν σύμβολα το σταυρό, το φίδι, την άγκυρα, την κουκουβάγια και το δόρυ, που όλα μαζί πατούσαν επί της ανεστραμμένης ημισέληνου. Οι σημαίες των Σπετσών και των Ψαρών έφεραν την επιγραφή «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Η ΘΑΝΑΤΟΣ», της Ύδρας έφερε την επιγραφή «Η ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΣ», ενώ και οι τρεις σημαίες της Σάμου έφεραν τα «ΗΕ» «ΗΘ» (Η ελευθερία ή θάνατος). Τα σύμβολα αυτά, όπως αναφέραμε, ήσαν άμεσα συσχετισμένα με τη Φιλική Εταιρεία: ο σταυρός συμβόλιζε τη χριστιανοσύνη και τη δικαιοσύνη του αγώνα, η ανεστραμμένη ημισέληνος τον ισλαμισμό και την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το δόρυ τη δύναμη των Ελλήνων, η άγκυρα τη σταθερότητα και την επιμονή του αγώνα, το φίδι τη γνώση και την ιερότητα του σκοπού τους, ενώ ο αετός τη βοήθεια του Θεού και της θρησκείας για τη διεξαγωγή του αγώνα. Επίσης, οι νησιώτες παρομοίαζαν το φίδι - το οποίο

τρώνει τα αυγά του αετού (του γένους) - με τους Τούρκους και τον αετό - που τρώει τη γλώσσα του φιδιού - με τους Έλληνες.

Στη Μάνη, οι Μαυρομιχαλαίοι σήκωσαν τη σημαία του σταυρού και ενώθησαν με τον Τζανετάκη-Γρηγοράκη στην ανατολική Λακωνία. Στις 17 Μαρτίου του 1821, περίπου 12.000 Μανιάτες πολεμιστές κηρύσσουν πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεκινώντας από την Αρεόπολη, μετά τη δοξολογία στον Ιερό Ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών. Η σημαία της Μάνης ήταν λευκή με γαλάζιο σταυρό και τις επιγραφές «ΝΙΚΗ Η ΘΑΝΑΤΟΣ» και «Η ΤΑΝ Η ΕΠΙ ΤΑΣ». Να σημειώσουμε ότι εδώ χρησιμοποιείται η λέξη «Νίκη» και όχι η λέξη «Ελευθερία», γιατί η Μάνη ήταν πάντα ελεύθερη: ολόκληρη η περιοχή της Μάνης υπήρξε αυτόνομη και ανεξάρτητη καθ' όλη την Τουρκοκρατία, με αποτέλεσμα η λέξη Μάνη να σημαίνει συχνά τον τόπο όπου ζούσαν ελεύθεροι άνθρωποι κατά την περίοδο της δουλείας. Κατά παρόμοιο τρόπο με τα μεγάλα νησιά του Αιγαίου, κινήθηκαν και τα μικρότερα, με πρώτη την Κάσο, ακολουθούμενη από την Κάρπαθο, τη Χάλκη, την Τήλο, τη Νίσυρο, την Κάλυμνο, τη Λέρο,

την Πάτμο και την Αστυπάλαια. Τελευταία αναφορά μας στις επαναστατικές σημαίες, η σημαία του χωριού Λάβαρα στον Έβρο. Στο χωριό αυτό, που πήρε το όνομά του λόγω της χρήσης λαβάρου (πριν από την

Επανάσταση ονομαζόταν Σαλτίκιοι), στις 2 Μαΐου του 1821 σηκώθηκε μία επαναστατική σημαία η οποία είχε μαύρο σταυρό πάνω σε κυανό φόντο. Παρόμοια σημαία χρησιμοποίησαν και στη Σαμοθράκη.

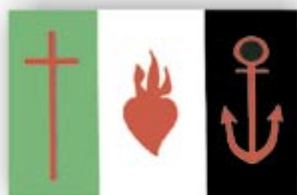
1

1a

2

3

4

4a

5

5a

6

7

8

9

10

11

12

14

15

16

17

18

18a

19

19a

20

20a

21

21a

22

22a

22β

23

24

25

Οι κυριότερες σημαίες που χρησιμοποιήθηκαν κατά τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης του 1821 (επίσημες, χερσαίες και ναυτικές)

Επεξήγηση των σημαιών:

1. Η σημαία που πρότεινε ο Ρήγας Φεραίος Βελενστιλής ως σημαία της «Ελληνικής Δημοκρατίας».

1α. Παραλλαγή της σημαίας του Ρήγα Φεραίου.

2. Η σημαία της Φιλικής Εταιρείας, την οποία σχεδίασε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και ύψωσε ο Γεώργιος Σισίνης στην Ήλιδα.

3. Η σημαία του Αρσένου Πάγον, η οποία χρησιμοποιήθηκε στην ανατολική Χέρσο Ελλάδα.

4&4α. Οι δύο όψεις της σημαίας του Αλέξανδρου Υψηλάντη.

5&5α. Οι δύο όψεις της σημαίας Μαυροφόρων, παραλλαγή της σημαίας του Υψηλάντη.

6. Η σημαία του Ανδρέα Λόντου.

7. Η σημαία των Καλαρρυτηνών της Ηπείρου.

8. Σημαία την οποία χρησιμοποίησαν διάφοροι πρόδρομοι (Εμμανουήλ Παπάς, Μητρος Διακόπουλος, Λογοθέτης Ζαφειράκης κ.ά.).

9. Η σημαία του Δημήτρη Πλαπούτα.

10. Η σημαία του Αθανάσιου Διάκου.

11. Η σημαία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη.

12. Η σημαία του Γρηγόριου Δίκαιου Παπαφλέσσα, η οποία και θεωρείται ως η βάση της καθιέρωσης της πρώτης επίσημης ελληνικής σημαίας.

13. Η σημαία που χρησιμοποιούσε ο Μάρκος Μπότσαρης.

14. Η σημαία, σχέδιο του Άνθιμου Γαζή, που χρησιμοποιούταν στη Θετταλομαγνησία.

15. Η σημαία της ηρωικής Μάνης.

16. Η σημαία του Υδραίου καπετάνιου Γεωργίου Σαχτούρη.

17. Η σημαία του πυρπολητή Κωνσταντίνου Κανάρη.

18. Η σημαία που χρησιμοποιούσε αρχικά ο ναύαρχος Ανδρέας Μιαούλης.

18α. Η σημαία που χρησιμοποιούσε μεταγενέστερα ο Ανδρέας Μιαούλης.

19&19α. Σημαίες των Σπετσών.

20&20α. Σημαίες της Ύδρας.

21&21α. Σημαίες των Ψαρών.

22. Η σημαία της Σάμου, που υψώθηκε στις 17 Απριλίου 1821 από τον Κωνσταντίνο Λαχανά στο Βαθύ.

22α. Η σημαία της Σάμου, που υψώθηκε στις 8 Μαΐου 1821 από το Λυκούργο Λογοθέτη στο Καρλοβάσι.

22β. Η επίσημη σημαία της Διοικήσεως της Σάμου κατά το πρώτο έτος της Επανάστασης.

23. Παντιέρα της Εταιρείας της Επαναστάσεως, με σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας. Υψώθηκε στις 2 Απριλίου 1821 από το Δημήτριο Γουδή στο σπετσιώτικο πλοίο του.

24. Γενική ναυτική σημαία της Επανάστασης.

25. Η σημαία του χωριού Λάβαρα στον Έβρο.

Η Καθιέρωση της Ελληνικής Σημαίας

Όπως είδαμε αναλυτικά στην προηγούμενη ενότητα, το πρώτο έτος της ελληνικής Επανάστασης κύλησε με την ανάδειξη και χρήση πολυάριθμων και διαφορετικών μεταξύ τους σημαιών, χειρσαίων και ναυτικών, οι οποίες είχαν κοινό σημείο το σταυρό ή (στις σπάνιες περιπτώσεις που αυτός απουσίαζε) τη μορφή ενός Άγιου. Αφού δεν υπήρχε ενιαία διοίκηση, δεν υπήρχε ούτε ένα ενιαίο σύμβολο του αγώνα, το οποίο να αναγνωρίζεται από όλα τα μέρη του αγώνα και, κατ' επέκταση, θα επισημοποιούσε την Επανάσταση.

Την 1^η Ιανουαρίου του 1822 συνήλθαν στην Επίδαυρο οι Παραστάτες του Έθνους, πρόκριτοι, δημογέροντες, αγωνιστές και αντιπρόσωποι των διαφόρων ελληνικών

τιμημάτων, όπου στο όνομα της Αγίας και Αδιαρρέτου Τριάδος κήρυξαν «την πολιτικήν ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν του ελληνικού έθνους ενώπιον Θεού και ανθρώπων», χρησιμοποιώντας και την πρώτη σφραγίδα της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδος. Η Α' Ελληνική Εθνοσυνέλευση, όπως έμεινε στην ιστορία, συνέταξε και το πρώτο Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος (γνωστό και ως Οργανικός Νόμος της Επίδαυρου), το οποίο και ουσιαστικά αποτελεί το πρώτο σύνταγμα της Ελλάδας, που καθιέρωνε σε δύο άρθρα² τον τύπο και τα χρώματα της επίσημης ελληνικής σημαίας (κυανό και λευκό), εξουσιοδοτώντας το Εκτελεστικό Σώμα να προσδιορίσει το σχήμα και τις λεπτομέρειες που αφορούσαν στη χρήση της. Έτσι, με βάση τα δύο αυτά άρθρα, ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού Σώματος, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, εκδίδει στις 15 Μαρτίου του 1822 στην Κόρινθο το Διάταγμα 540, το οποίο παραθέτουμε αυτούσιο πιο κάτω:

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού Διακρίνεται, ότι

Κατά τὸν ρθ'. τοῦ Οργανικοῦ Νόμου, δεῖα διορίζονται τὰ χρώματα «κυανὸν καὶ λευκὸν» ὡς χρώματα τοῦ ἔθνους· καὶ κατὰ τὸν ρθ'. περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν σημαίων, τὸ Εκτελεστικὸν Σώμα θέτει καὶ διατάττει τὰ ἀκόλουθα.

α'. Τῶν μὲν κατὰ γῆν δυνάμεων ἡ σημαία σχήματος τετραγώνου, εἶναι ἔχει τὸ ἑμβῆδον κυανόν, τὸ ὅποιον εἶναι διαιρεῖται εἰς τέσσαρα ἴσα τρίμηκα δι' ἐνὸς γαυροῦ λευκοῦ χρώματος, διασχίζοντος ἑκάστη τὰ τρίμηκα ἀπὸ ἀκρῶν εἰς ἀκρῶν τοῦ ἑμβήδου.

β'. Ἡ δὲ κατὰ θάλασσαν σημαία εἶναι εἰσὶν διττὴ· μία δὲ τὰ πολεμικὰ, καὶ ἄλλη δὲ τὰ ἑμπορικὰ πλοῖα· καὶ τῆς μὲν δὲ τὰ πολεμικὰ πλοῖα τὸ ἑμβῆδον εἶναι διαιρεῖται εἰς ἐννία ὀριζόντια παραλλήλογράμματα, παραμετρομένον εἰς αὐτὰ τῶν γωνιῶν, λευκῶ καὶ κυανῶ. εἰς τὴν ἀνω δὲ πρὸς τὰ ἴσα γωνίαν τοῦτοῦ τοῦ ἑμβήδου εἶναι σχηματισθὴ τετραγώνου κυανόχρου, διαρριζόμενον ἐν τῷ μέσῳ δι' ἐνὸς γαυροῦ λευκοῦ χρώματος· τῆς δὲ δὲ τὰ ἑμπορικὰ πλοῖα διαιρεῖται τὸ ἑμβῆδον εἶναι εἰσὶν κυανόν· εἰς τὴν ἀνω δὲ πρὸς τὰ ἴσα γωνίαν τοῦτοῦ τοῦ ἑμβήδου εἶναι σχηματισθὴ ὡσαύτως τετραγώνου λευκοῦ χρώματος καὶ διαρριζόμενον ἐν τῷ μέσῳ δι' ἐνὸς γαυροῦ κυανόχρου.

γ'. Τὸ ἔθνικόν σημαίον, ἔχον σχῆμα κυκλικόν, σχηματίζεται ἐκ λευκοῦ καὶ κυανῶ χρώματος τοῦτοῦτετρόπως, ὥστε τὸ μὲν λευκὸν νὰ προτιθέται, τὸ δὲ κυανόν ν' ἀκολουθεῖ, καὶ τέλος τὸ λευκόν· οὐδέποτε δὲ ἄλλου σχήματος καὶ χρώματος νὰ ἴσται τὸ σημαίον τοῦτο.

δ'. Οἱ εἰς ἀξίωματικοὶ καὶ Ἱπουργοὶ πάσης ταύτης τῆς ἑπικρατείας, Πολιτικοὶ καὶ Πολεμικοὶ, νὰ εἰσὶν ἐπὶ κεφαλῆς τὸ ἔθνικόν σημαίον.

ε'. Οἱ τὴν ἀντιθέται εἰς ταῦτα πάντα, εἶναι ὑπεβλήθη ἀποδείξει πρὸς τὸν Νόμον.

Οἱ Μινιστροὶ τῶν ἑσωτερικῶν, τοῦ Πηλοῦ, τῶν Ναυτικῶν καὶ Ἀγρονομίας ν' ἀναλάβωσι τὴν ἐξέγερσιν τῆς παρῶσης Διαταγῆς.

Ἐν Κόρινθῳ τῇ 15. Μαρτίου 1822

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ.

Ὁ Μινιστρος Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἑπικρατείας καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων·

² Το Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος καθόρισε στα δύο πιο κάτω άρθρα τα χρώματα της σημαίας: “οδ’. Τα χρώματα του εθνικού σημείου και των σημαίων της θαλάσσης και της ξηράς διορίζονται τα εξής: κυανόν και λευκόν.” “οε’. Το εκτελεστικόν σώμα θέλει προσδιορίσει τον σχηματισμόν των σημαίων”.

Η Σημασία της Σημαίας

Με εξαίρεση τα δύο αυτά ντοκουμέντα, καμία άλλη συμπληρωματική ένδειξη, έντυπο, νόμος ή κανονισμός δεν έχει βρεθεί, ώστε να μας διαφωτίσει ως προς το με ποιο σκεπτικό οι Εθνοπατέρες της Ελλάδας επέλεξαν τα δύο αυτά χρώματα για τις σημαίες του κράτους, αλλά και ως προς το γιατί καθιέρωσαν τρία είδη σημαιών, δύο για τη θάλασσα και ένα για την ξηρά. Το μόνο στοιχείο που μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αντιλαμβανόμαστε, κι αυτό καθαρά από ιστορική και εθνολογική έρευνα, είναι η χρήση του σταυρού ως κύριου γνωρίσματος και των τριών σημαιών: όπως έχουμε τονίσει, ο σταυρός ήταν το σύμβολο που ένωνε τους απανταχού Έλληνες, ταυτίζοντάς τους με το Χριστιανισμό και το Βυζάντιο και φέρνοντάς τους σε άμεση (θρησκευολογική και πολιτιστική) αντιδιαστολή με τους μουσουλμάνους Οθωμανούς. Η Εκκλησία, στα δύσκολα και σκοτεινά χρόνια που διήλθε ο υπόδουλος ελληνισμός, υπήρξε το μοναδικό σημείο στήριξής του, υποβασιμάζοντας την πίεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στηρίζοντας το Έθνος υλικά, πνευματικά και με κάθε άλλο δυνατό τρόπο. Ο σταυρός στην Ελλάδα όμως υπήρχε αιώνες πριν από την έλευση του Χριστιανισμού ως σχέδιο με το οποίο διακοσμούσαν διάφορα αγγεία, οι λαβές των ξιφών και άλλα αντικείμενα, ενώ μνημονεύεται και από αρκετούς αρχαίους συγγραφείς. Απ' ό,τι προέκυψε από έρευνα, οι αρχαίοι αγγειοπλάστες μεταχειρίζονταν το σταυρό ως άλλο ένα απλό γεωμετρικό σχήμα με σκοπό τον καλλωπισμό των έργων τους, χωρίς να του αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία, μολονότι υπάρχουν στοιχεία που καταδεικνύουν ότι η λατρεία του Διόνυσου Βάκχου ήταν στενά δεμένη με το σχήμα του σταυρού.

Όμως έπειτα απ' αυτά τα συμπληρωμα-

τικά στοιχεία, επανερχόμαστε στο ερώτημα των χρωμάτων και σχήματος της σημαίας. ΓΙΑΤΙ οι Εθνοπατέρες επέλεξαν τα χρώματα αυτά για τη σημαία και ΓΙΑΤΙ επέλεξαν το συγκεκριμένο σχήμα;

Είναι δύσκολο να γνωρίζουμε τις αληθινές προθέσεις των υπευθύνων για την επιλογή της σημαίας. Κανείς δεν μπορεί να απαντήσει με ακρίβεια στα πιο πάνω ερωτήματα, αν και από το Δημοτικό ακόμη διδασκόμαστε πάνω-κάτω ότι «τα χρώματα της ελληνικής σημαίας (μπλε και άσπρο) συμβολίζουν τον ουρανό και τον αφρό της θάλασσας, ενώ οι εννέα γραμμές αντιστοιχούν στις εννέα συλλαβές της φράσης Ελευθερία ή Θάνατος». Το πιο πάνω «στιχάκι» δεν είναι από πουθενά τεκμηριωμένο, παρά μόνο έχει επικρατήσει στη λαϊκή αντίληψη, κατά παρόμοιο τρόπο με το «μύθο» της Αγίας Λαύρας. Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε περιεκτικά και συνολικά τα δύο αυτά ερωτήματα, πρέπει να ανατρέξουμε σε πολλές πηγές και να καλύψουμε χρονικά όχι μόνο την επαναστατική περίοδο, αλλά και την αρχαϊκή και βυζαντινή εποχή.

Υπάρχουν πολλές και διάφορες εκδοχές, οι οποίες προσπαθούν να αποκρυπτογραφήσουν το νόημα των δύο χρωμάτων: η επικρατέστερη φέρει το κυανό και το λευκό να συμβολίζουν το γαλάζιο ουρανό και τη γαλάζια θάλασσα που περιβάλλει την Ελλάδα και τα λευκά σύννεφα και το λευκό αφρό των κυμάτων της θάλασσας. Άλλη εκδοχή φέρει το λευκό να συμβολίζει την αγνότητα της Ελληνικής Επανάστασης, τον καθαρό και άσπιλο σκοπό των Ελλήνων, ενώ το κυανό την ουράνια δύναμη, η οποία προοπάταε τους αγωνιστές (ουρανοχρωματισμένη και σαν κρίνο αγρού λευκή). Τα ίδια όμως χρώματα κατά την Ελληνική Επανάσταση υποδήλωναν «την δικαιοσύνη και την πίστην το κυανόν, την ηθικὴν καθαρότητα και την αγνότητα του σκοπού το λευκόν». Θα μπορούσε επίσης να λεχθεί ότι το άσπρο συμβολίζει τα χιονισμένα βουνά και το γαλάζιο τη σοβαρότητα του ελληνικού λαού.

Έχει υποστηριχτεί³ η άποψη ότι τα δύο χρώματα προέρχονται από την κλασική ελληνική αρχαιότητα της Αθήνας, αφού το λευκό και το γαλάζιο ήταν τα χρώματα του πέπλου της ιερουργίας της θεάς Αθηνάς. Η ίδια άποψη συνδέει τη μεν σημαία της Ξηράς με τη σημαία του Νικηφόρου Φωκά και τη δε σημαία της θάλασσας με τη σημαία των Καλλέργηδων (οι οποίοι ήταν απόγονοι του Νικηφόρου Φωκά), ενώ για τον κυανόλευκο συνδυασμό κάνει συσχετισμό με την επίσημη στολή των Βυζαντινών και τη σημαία του βυζαντινού στόλου. Ο Νικόλαος Ζαφειρίου (βλέπε βιβλιογραφία) αναφέρει ότι κυανόλευκα ήταν τα σήματα (σημαίες) των συνταγμάτων του Μέγα Αλέξανδρου, αλλά και ότι οι Ιουδαίοι ξεχώριζαν τους Έλληνες από τα λευκά ενδύματα με κυανά περιζώματα, όπως αναφέρεται στην Καινή Διαθήκη, γι' αυτό και βλέποντας τους μαθητές του Ιησού με παρόμοια ενδυμασία τους κατηγορήσαν ως ελληνίζοντες. Κυανόλευκα ήταν και οικόσημα και η αυτοκρατορική σημαία των δυναστειών των Μακεδόνων (9^{ος} - 11^{ος} αιώνας) και των Παλαιολόγων (13^{ος} - 15^{ος} αιώνας), αλλά και ο θρόνος του Οικουμενικού Πατριάρχη. Υπάρχει επίσης και η εκδοχή⁴ που φέρει τα χρώματα να συμβολίζουν τη βράκα του ναυτικού και τη φουστάνελα του στεριανού, κάτι το οποίο συνάδει με αυτό που είτε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, όταν υπέγραψε για την κατάργηση της σημαίας της Φιλικής Εταιρείας (βλέπε στην επόμενη σελίδα).

Ερχόμενοι στην ερμηνεία των εννέα παράλληλων κυανόλευκων γραμμών, πρέπει να αναφέρουμε ότι η επικρατέστερη ερμηνεία φέρει τον αριθμό των γραμμών να αντιστοιχεί στις εννέα συλλαβές της φράσης «Ελευθερία ή Θάνατος», την

οποία χρησιμοποιούσαν συχνότατα οι αγωνιστές της Επανάστασης, δηλώνοντας την απερίσπαστη προσήλωση και αφοσίωσή τους στην επίτευξη του υψηλότερου των αγαθών, της ελευθερίας, για την απόκτηση της οποίας δε δέχονταν κανένα απολύτως συμβιβασμό και ήσαν πανέτοιμοι να την αποκτήσουν με όλα τα μέσα, δίνοντας ακόμη και την ίδια τους τη ζωή. Παράλληλα αυτής της εκδοχής φέρει τον αριθμό των γραμμών της λέξης Ελευθερία, το υπέρτατο αγαθό για κάθε άνθρωπο, ένα αγαθό για το οποίο οι Έλληνες στο ρου της ιστορίας πάντοτε πολεμούν και χύνουν αίμα για να το αποκτήσουν. Επίσης, θυμίζουμε ότι ο αριθμός εννέα (9) ανέκαθεν θεωρούνταν ιερός και μυστικιστικός, ενώ υπάρχει και η ερμηνεία ότι η εναλλαγή των κυανών και των λευκών γραμμών συμβολίζει τα κύματα του Αιγαίου Πελάγους. Έχει υποστηριχτεί⁵ ότι οι εννέα κυανόλευκες οριζόντιες λωρίδες συμβολίζουν τις εννέα Μούσες ή την αμερικανική σημαία (η χώρα αυτή βοήθησε την Ελλάδα αρκετά στον αγώνα). Η πιθανότερη εκδοχή όμως τη συσχετίζει με τη σημαία των αδελφών Καλλέργη, απογόνων του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η πρώτη φορά που η σημερινή σημαία της στεριάς (και πρώην επίσημη του Ελληνικού Κράτους) χρησιμοποιήθηκε ήταν στη Σκιάθο το Σεπτέμβριο του 1807, όταν οι αρματολοί του Ολύμπου, μετά τη συνθήκη του Τίλσιτ μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, φτάνουν στο νησί με 70 καταδρομικά πλοία υπό τις διαταγές του Γιάννη Σταθά, κατεβάζουν τη ρωσική σημαία και ανεβάζουν γαλάζια σημαία

³ Τ. Κοντός, στο άρθρο του “Σημαία Ελληνική”, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Γνώμη* στις 28, 29 και 30 Μαρτίου 1999 & Δημήτριος Βρ. Καλλέργης, *Η Εθνική Σημαία*, Αθήνα 1998.

⁴ Β. Πιπεράκης, στο άρθρο του “Η Ελληνική σημαία”, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα* στις 24 Μαρτίου 1996.

⁵ Τ. Κοντός, στο άρθρο του “Σημαία Ελληνική”, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Γνώμη* στις 28, 29 και 30 Μαρτίου 1999 & Δημήτριος Βρ. Καλλέργης, *Η Εθνική Σημαία*, Αθήνα 1998.

με λευκό σταυρό (τ' ουρανού παντιέρα). Στη Μονή της Ευαγγελίστριας στο νησί σχεδιάστηκε, υφάνθηκε, ευλογήθηκε και υψώθηκε η πρώτη ελληνική σημαία με το λευκό σταυρό στη μέση επί γαλανού φόντου. Σε αυτή ο Νήφων όρκισε τους οπλαρχηγούς Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, Ανδρέα Μιαούλη, Παπαθύμιο Βλαχάβα, Γιάννη Σταθά, Νικοτσάρα, τον Σκιαθίτη διδάσκαλο του γένους Επιφάνιο-Στέφανο Δημητριάδη και πολλούς άλλους, έπειτα από μεγάλη σύσκεψη που έκαναν στο μοναστήρι για να καταστρώσουν το σχέδιο δράσης τους. Η πρώτη φορά που υψώθηκε η σημερινή επίσημη (ναυτική) σημαία της Ελλάδας ήταν το 1823 στην Κόρινθο, όταν, μετά από 364 χρόνια σκλαβιάς, απελευθερώθηκε και έγινε η πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας.

Επιπρόσθετα, άλλο ένα θέμα, αναφορικά με το σχήμα της σημαίας, το οποίο ουδέποτε θα μπορέσει να διασαφηνιστεί, είναι το γιατί οι Εθνοπατέρες επέλεξαν τη σημαία να έχει γαλάζιο φόντο και λευκό σταυρό, αντί να έχει λευκό φόντο και κυανό σταυρό: Όπως αναφέραμε στις προηγούμενες ενότητες, αλλά και όπως φαίνεται και από τις σημαίες που διασώζονται, στις σταυρόσχημες σημαίες του αγώνα (αλλά και πριν από την Επανάσταση), το τελευταίο σχέδιο ήταν και το πιο κοινό, έχοντας τις ρίζες του στη βυζαντινή ναυτική σημαία. Από τους οπλαρχηγούς, μόνο ο Γιάννης Σταθάς και ο Γρηγόριος Δίκαιος Παπαφλέσσας χρησιμοποίησαν το πρώτο σχέδιο, θα πρέπει όμως να αναφερθεί και ότι αρκετοί άγνωστοι αγωνιστές χρησιμοποιούσαν το σχέδιο με το γαλάζιο φόντο και το λευκό σταυρό. Δυστυχώς, και πάλι δεν υπάρχουν στοιχεία τα οποία να αιτιολογούν την επιλογή του σχήματος αυτού.

Η «Πάλη» μεταξύ της Επίσημης & των Επα- ναστατικών Σηματιών

Διαβάζοντας την ιστορία της καθιέρωσης της ελληνικής σημαίας, άλλο ένα ερώτημα θα πρέπει να γεννιέται στο μυαλό μας. Γιατί οι Εθνοπατέρες δεν αποφάσισαν να χρησιμοποιηθεί η σημαία της Φιλικής Εταιρείας ή, έστω, του Αλέξανδρου Υψηλάντη ως επίσημη σημαία;

Αντίθετα με τα προηγούμενα ερωτήματα, τα οποία απαντώνται μόνο με εικασίες, εδώ μπορούμε να δώσουμε σαφείς και συγκεκριμένες απαντήσεις. Η Α' Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου, βάζοντας πάνω απ' όλα τα συμφέροντα του Έθνους - ώστε να διαφυλάξει το σκοπό του αγώνα και να αντιστρέψει την εσφαλμένη εντύπωση που είχε αρχικά δημιουργηθεί στις αιχμές της Ευρώπης και ιδιαίτερα στους κόλπους της Ιεράς Συμμαχίας για την Επανάσταση (ότι δηλαδή επρόκειτο για ένα επαναστατικό κίνημα το οποίο ήταν υποκινούμενο από μυστική συνωμοτική οργάνωση, με σκοπό την καθεστωτική αλλαγή και κοινωνική μεταρρύθμιση της περιοχής των Βαλκανίων) - πήρε την απόφαση να απαλείψει όλα τα φιλικά και βυζαντινά σύμβολα που ως τότε έφεραν οι σημαίες της Επανάστασης, παράλληλα με την άρνηση του Επαναστατικού Διευθυντηρίου να δεχτεί Ιταλούς «ελευθεροφρόνες» εθελοντές στους κόλπους του αγώνα, προβάλλοντας έτσι περσότερα στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ότι η Επανάσταση ήταν ένας καθαρά απελευθερωτικός αγώνας. Εκτός από την άποψη αυτή του Σπυρίδωνος Τρικούπη, υπάρχει και η προφορική παράδοση των Εταιριστών, η οποία διατυπώνεται⁶ στο βιβλίο του Σακελλάριου

⁶ Στη σελίδα 208, αναφέρεται: «Ο πολυμήτις Μανροχορδάτος [sic], υπογράφον τό ψήφισμα τής αντικαταστάσεως τής Υψηλαντείου Σημαίας διά τής “Κυανολεύκου”, εγέλα κάτω από τά μουντάκια του. Αφού, χρυσοί μου διπλωμάται, σάς κάμνει τόνον κανόν ή Σημαία τής Φιλικής Εταιρείας, σάς τήν αλλάζω ευχαρίστως μέ τά χρώματα τής Φουστανελλας και τής Βράκας. Επειδή όμως θα μου σκοτίζετε το κεφάλι με τής νότας σας, σας την ονομάζω “Κυανόλευκον” και δεν είμαι υποχρεωμένος να σας εξηγήσω, τι θα ειπή “Κυανόλευκος”. Να το ευρήτε σεις, παντογνώστα διπλωμάται».

Prince Démétrius Upsilonanti, accompagné de deux aides de Camp, donne des ordres au porte étendard
 Έγχρωμη λιθογραφία που απεικονίζει το Δημήτριο Υψηλάντη

Γ. Σακελλαρίου *Φιλική Εταιρεία*, το οποίο εκδόθηκε στην Οδησό το 1909.

Μετά την καθιέρωση της επίσημης σημαίας ωστόσο δεν παύει η χρήση των διαφόρων επαναστατικών σημαιών, παρά μόνο μετά από αρκετά χρόνια. Οι πιο «επίμονες» επαναστατικές σημαίες ήταν τα πολύχρωμα μπαϊράκια της Ρούμελης και η σημαία του Αρείου Πάγου, ο οποίος μάλιστα είχε επίμονα ζητήσει τη χρήση της ιδιότυπής του σημαίας στην περιοχή του, δίνοντας και σχετική εντολή («Να εμποδίσσεις να μη περιφέρεται η τρίχρωμη σημαία εις την περιφέρειαν του Αρείου Πάγου αλλά μόνον η εθνική») στον πληρεξούσιό του, Γεώργιο Αινιάνα, που θα μετέβαινε στη Συνέλευση των Χιλιάρχων και λοιπών αρχηγών της Πελοποννήσου

και της Στερεάς Ελλάδας στις 6 Μαρτίου 1822. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, θέλοντας να συγκεράσει τις αντιδράσεις, στις 9 Απριλίου του 1822 γράφει από το Δαδί στο Βουλευτικό τα εξής σοφά λόγια:

«Περί δε της μορφής και του χρώματος της σημαίας, οποίοι ποτέ και αν ήσαν οί λόγοι τών νεωτερισάντων, ούτ' εναντιώθην ποτέ, ούτ' εναντιούμαι, την σωτηρίαν της Ελλάδος θεωρών ουχί εις τα χρώματα, αλλ' εις τας πράξεις και εις την απαθή και ειλικρινή αφιέρωσιν προς την κοινήν του έθνους ωφέλειαν και δόξαν. Μάλιστα δε και βλέπων έντανθα σημαίας διαφόρων ειδών, τας μεν λευκάς, τας δε ποικίλων χρωμάτων, και στοχαζόμενος ότι δεν συμφέρει ουδέ πρέπει τοιαύτη ανομοιότης, επρόσταξα

ν' ακολουθήσωσιν όλοι την νέαν. Ανάγκη όμως να ετοιμασθώσιν αυτού αρκετά και να σταλώσιν εις τα διάφορα στρατιωτικά σώματα, να γράψη περί αυτών η Βουλή προς τον Αρειον Πάγον».

Τα χρώματα της σημαίας επαναλαμβάνονται⁷ και στο Νόμο της Επιδαύρου από τη Β' Εθνική Συνέλευση στο Άστρος το 1823, τονίζοντας παράλληλα τον τερατισμό της χρήσης των επαναστατικών σημαιών. Όμως, ενώ θα περιμέναμε να εκλείψει η πολυμορφία των σημαιών κατά το τέλος του Αγώνα, κάτι τέτοιο δε συμβαίνει, αφού στο Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος, το οποίο συνέταξε η Γ' Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας (1^η Μαΐου του 1827), και πάλι συναντούμε ανάλογη μνεία⁸ για τη σημαία.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι, μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, η χρήση των επαναστατικών σημαιών άρχισε να παρακάμζει, αμέσως όμως μετά το ατυχές γεγονός της δολοφονίας του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας, Ιωάννη Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου του 1831), επαναστατικές σημαίες ξανακάνουν την εμφάνισή τους: στη Σπάρτη και τη Μάνη υψώνεται λευκή σημαία με την παράσταση του Λυκούργου, ενώ στην Περαχώρα οι Συνταγματικοί έχουν κόκκινη σημαία με λευκό σταυρό και δύο γαλάζιες ταινίες πάνω και κάτω και την επιγραφή «ΕΝΩ-ΣΙΣ-ΣΥΝΤΑΓΜΑ». Λίγο αργότερα, στις παραμονές της εκλογής του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας, υψώνονται κυανόλευκες σημαίες με φοίνικα και την επιγραφή «ΟΘΩΝ ΗΓΕΜΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ».

Οι Μετατροπές στη Σημαία

Από την καθιέρωσή της, το Μάρτιο του 1822, μέχρι και σήμερα, η ελληνική σημαία έχει υποστεί διάφορες μικρές τροποποιήσεις, οι οποίες αντικατόπτριζαν κυρίως τις συνταγματικές αλλαγές του πολιτεύματος της χώρας. Πιο κάτω θα εξετάσουμε τις κυριότερες από αυτές.

Στις 30 Ιουλίου του 1828, με το Ψήφισμα ΙΒ', αρ. 3529, ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας λαμβάνει την απόφαση της εξομοίωσης της σημαίας των εμπορικών πλοίων με αυτή των πολεμικών, μιας και ήταν μεγάλη αδικία για τα εμπορικά πλοία, τα οποία προσέφεραν ισάξιες υπηρεσίες στο κράτος, να φέρουν διαφορετική σημαία. Με Βασιλικό Διάταγμα στις 4 Απριλίου του 1833, ο βασιλιάς Όθωνας ρυθμίζει αναλυτικότερα το θέμα των ναυτικών σημαιών. Στις 20 Απριλίου του 1841, με την υπ' αριθμό 3658 διαταγή της Γραμματείας επί των Ναυτικών της Επικρατείας, ρυθμίζονται οι λεπτομέρειες της κατασκευής και των διαστάσεων των σημαιών, ενώ με Βασιλικό Διάταγμα στις 28 Αυγούστου του 1858 (περί ελληνικής πολεμικής και εμπορικής σημαίας) κανονίζεται η χρήση των διαφόρων διακριτικών της πολεμικής και εμπορικής σημαίας, όπως επίσης και τα σημεία επάρσεως και οι διαστάσεις και αναλογίες των σημαιών. Στις 28 Δεκεμβρίου του 1863, ο βασιλιάς Γεώργιος Α' εκδίδει νέο Βασιλικό Διάταγμα, το οποίο

⁷ Τα δύο πιο κάτω άρθρα βρίσκονταν στο Νόμο της Επιδαύρου:

γ. Τα χρώματα του εθνικού σημείου και τον σημαίων της θαλάσσης και της ξηράς είναι το κυανόν και λευκόν.

δ. Ο σχηματισμός των σημαιών, και του εθνικού σημείου θέλει εϊσθαι κατά την περί τούτων προεκδοθείσαν Διαταγήν της Διοικήσεως [προφανώς εννοείται το ψήφισμα της 15 Μαρτίου 1822]. εκτός των σημαιών τούτων, άλλας να μη μεταχειρίζονται οι Έλληνες, τόσον εις την γην, όσον και εις την θάλασσαν.

⁸ Το άρθρο 149 του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος αναφέρει: Τα χρώματα του εθνικού σημείου και των σημαιών της θαλάσσης και της ξηράς είναι το κυανόν και το λευκόν. Ο σχηματισμός των εθνικών σημαιών και του εθνικού σημείου θα είναι κατά την προεκδοθείσαν διαταγήν της Κυβερνήσεως [προφανώς εννοείται το ψήφισμα της 15 Μαρτίου 1822], και εκτός των σημαιών τούτων άλλας να μη μεταχειρίζονται οι Έλληνες μήτε εις την γην μήτε εις την θάλασσαν.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Οι σημαίες των αλύτρωτων περιοχών της Ελλάδας

Επεξήγηση των σημαιών:

1. Η ναυτική σημαία της Ηγεμονίας της Σάμου.
2. Η σημαία της Ηγεμονίας της Σάμου.
3. Η προιγκηπική σημαία της Ηγεμονίας της Σάμου.
4. Η σημαία του Εμμανουήλ Μαυρογένη κατά την Κρητική Επανάσταση του 1866.
5. Η σημαία του οπλαρχηγού Αντώνιου Σήφακα κατά την Κρητική Επανάσταση του 1866.
6. Η σημαία του Νικόλαου Ανδρεαδάκη, ο οποίος καταγόταν από το χωριό Βρύσες, κατά την Κρητική Επανάσταση του 1878.
7. Σημαία που χρησιμοποιήθηκε στο ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίων το 1866. Ανήκε στον οπλαρχηγό Γεώργιο Δασκαλάκη. Φέρει το σταυρό με το ΙΣ ΧΣ ΝΙ ΚΑ και τα αρχικά Κ(Κρήτη) Ε(Ένωση) Ε(Ελευθερία) ή Θ(Θάνατος).
8. Σημαία του Κωνσταντίνου Μάνου από την Κρητική επανάσταση του 1879.
9. Η σημαία της Κρητικής πολιτείας.
10. Η σημαία του οπλαρχηγού του Μακεδονικού Αγώνα, Ηλία Δεληγιαννάκη, αξιωματικού που έπεσε κατά τη μάχη του Σκρα το 1918.
11. Λάβαρο του Μακεδονικού Αγώνα, που ανήκε στο μακεδονομάχο Λουκά Παπαλονκά.

Αφίσα του 1912 με τα νέα απελευθερωμένα μέρη

καθόριζε το σχήμα και τις αναλογίες διαστάσεων της επίσημης βασιλικής σημαίας, προσθέτοντας το βασιλικό στέμμα στο κέντρο του σταυρού των σημαιών του Πολεμικού Ναυτικού και των Φρουριών, ενώ η βασιλική σημαία θα έφερε στο μέσο του σταυρού τα εμβλήματα του κράτους και τα οικοσχημα της βασιλικής οικογένειας. Επίσης, με Βασιλικό Διάταγμα καθορίζονται οι πολεμικές σημαίες των Ταγμάτων στις 9 Απριλίου του 1864, διατηρώντας μέχρι σήμερα την ίδια μορφή, δηλαδή κυανόλευκη με σταυρό, μεταξωτή με χρυσά κρόσια ολόγυρα - συμβολίζουν τις ψυχές που η πατρίδα εμπιστεύεται στη σημαία - και με τον έφιππο Άγιο Γεώργιο στη μέση. Οι διαστάσεις των σημαιών περιλήφθηκαν και σε νέο Βασιλικό Διάταγμα, που εκδόθηκε στις 26 Σεπτεμβρίου του 1867.

Χάρτης της Ελλάδας με χρονολογική σειρά των απελευθερωμένων μερών

Στις 31 Μαΐου του 1914, αποφασίστηκε με νέο Βασιλικό Διάταγμα η σημαία των Υπουργείων, Πρεσβειών και Δημόσιων-Δημοτικών καταστημάτων να φέρει στέμμα στη μέση (δηλαδή να είναι ίδια με αυτή των Φρουρίων), ενώ οι ιδιώτες επιτρεπόταν να υψώνουν την εμπορική ναυτική σημαία (πανομοιότυπη με την πολεμική, χωρίς όμως το στέμμα). Επίσης, για τις Μονάδες του Στρατού, θεσμοθετήθηκε να φέρουν πολεμική σημαία μόνο τα Συντάγματα του Πεζικού και των Ευζώνων. Τον Απρίλιο του 1926, Πολεμική Σημαία απονεμήθηκε και στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, με τον καθορισμό των διακριτικών της τον Ιούλιο του ίδιου έτους και την προσθαφαίρεση του στέμματος στα κατοπινά χρόνια, ανάλογα με τις πολιτειακές αλλαγές της χώρας. Το 1938 καθορίστηκαν λεπτομερώς οι πολεμικές σημαίες των Συνταγμάτων Πεζικού και Ευζώνων και απονεμήθηκαν πολεμικές σημαίες στα νεοσύστατα Συντάγματα Ιππικού.

Στις 25 Μαρτίου του 1924, τα Υπουργεία Στρατιωτικών και Ναυτικών, με σκοπό την εκτέλεση του ψηφίσματος της Δ΄ Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης στην Αθήνα «Περί ανακηρύξεως της Δημοκρατίας», διέταξαν την αφαίρεση των στεμμάτων από τις σημαίες, για να επανέλθουν στις 10 Οκτωβρίου του 1935, όταν η Ε΄ Εθνική Συνέλευση στην Αθήνα αποφασίζει το Ψήφισμα «Περί καταργήσεως της αβασιλεύτου Δημοκρατίας». Τον Απρίλιο του 1967, μετά την προξικιοποιητική κατάληψη της εξουσίας από τη Χούντα, αφαιρείται το στέμμα από τις σημαίες, ενώ το 1969 με νέο ψήφισμα καταργήθηκε η στεριανή σημαία και καθιερώθηκε ως επίσημη η ναυτική σημαία· αν και δεν ορίστηκαν συγκεκριμένες αποχρώσεις του μπλε, καθορίστηκε ότι όλες οι σημαίες έπρεπε να έχουν το ίδιο χρώμα με τις «πρότυπες» δύο κυβερνητικών υπηρεσιών. Κρίνοντας από τις σημαίες που φτιάχτηκαν μεταξύ 1970-1975, πρέπει να συμπεράνουμε ότι οι «πρότυπες» σημαίες ήταν κάπως σκου-

ρόχρωμες. Στις 18 Αυγούστου του 1970, η αναλογία της σημαίας άλλαξε από 2:3 σε 7:12, με αποτέλεσμα να γίνει κάπως πιο μακρόστενη.

Μετά τη μεταπολίτευση που επήλθε με την πώση της Χούντας τον Ιούλιο του 1974 και την εγκαθίδρυση με δημοψήφισμα της προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ψηφίζεται ο νόμος υπ' αριθ. 48/1975 «Περί τής εθνικής σημαίας της Ελλάδος και του εμβλήματος της ελληνικής Δημοκρατίας», ενώ με το Προεδρικό Διάταγμα 515/1975 ρυθμίζονται οι λεπτομέρειες της μορφής και των διαστάσεών της. Μολονότι και τα δύο αυτά έγγραφα δεν κάνουν αναφορά σε «κατά θάλασσαν» σημαία, δεν την καταργούν. Ο Νόμος 851/21-12-1978 (ΦΕΚ 233 τΑ΄) «Περί εθνικής Σημαίας, των Πολεμικών Σημαιών και του Διακριτικού Σήματος του Προέδρου της Δημοκρατίας» καθόρισε την επίσημη εθνική σημαία που χρησιμοποιούμε μέχρι σήμερα, καθώς και τις τεχνικές και τυπικές προδιαγραφές της. Ανάμεσα σε αυτές, ορίστηκε ο κοντός των σημαιών ιδιωτών, γραφείων και καταστημάτων να μη φέρει σταυρό, αντίθετα με τις σημαίες των δημόσιων, δημοτικών, εκπαιδευτικών και στρατιωτικών αρχών. Στο άρθρο 9 όμως καταργούνται οι διατάξεις των προηγούμενων ετών (1967, 1969, 1971, 1973, 1975), με αποτέλεσμα, ο Νόμος 48/1975 και το ΠΔ 515/1975 να καταργηθούν, αντί να συμπληρωθούν, και μαζί καταργήθηκε η πρώτη ελληνική σημαία, όπως είχε καθοριστεί από την Α΄ Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου και είχε παραμείνει αναλλοίωτη σχεδόν για 156 χρόνια, διαμέσου δεσποτισμού, μοναρχίας, βασιλείας, δικτατορίας και δημοκρατίας. Το 1980, με το Προεδρικό Διάταγμα 348/17-4-1980 (ΦΕΚ 98 τΑ΄), καθορίστηκαν λεπτομερώς οι προδιαγραφές για την κατασκευή πολεμικών σημαιών. Κατά γενική ομολογία, μετά το 1978 χρησιμοποιείται πιο απαλό γαλάζιο για τις ελληνικές σημαίες (σε σύγκριση με τις χουντικές).

1

2

3

4

4α

4β

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

18a

18β

19

Οι σημαίες της Ελλάδας (επίσημες, πολεμικές, βασιλικές και επαναστατικές) μετά το 1822

Επεξήγηση των σημαιών:

1. Η σημαία των Φρουρίων και των Ταγμάτων Πεζικού, όπως αυτή καθορίστηκε από το Διάταγμα 540, στις 15 Μαρτίου 1822. Μέχρι το 1978 ήταν και η επίσημη σημαία της Ελλάδας (με την προσθήκη του στέμματος κατά τα έτη 1833-1924 και 1935-1967).
2. Η σημαία των Πολεμικών Πλοίων, όπως αυτή καθορίστηκε από το Διάταγμα 540, στις 15 Μαρτίου 1822. Μετά την κατάργηση της εμπορικής ναυτικής σημαίας το 1828, καθιερώθηκε ως ναυτική σημαία της Ελλάδας (με την προσθήκη του στέμματος κατά τα έτη 1833-1924 και 1935-1969).
3. Η σημαία των Εμπορικών Πλοίων, όπως αυτή καθορίστηκε από το Διάταγμα 540, στις 15 Μαρτίου 1822. Καταργήθηκε στις 30 Ιουλίου 1828, με το Ψήφισμα ΙΒ', αρ. 3529.
- 4,4α & 4β. Σημαίες των Συνταγματικών της Περαχώρας.
5. Επαναστατική σημαία με παράσταση της Αθηνάς πλαισιωμένη από κλάδους ελιάς και την επιγραφή «Η Ἀθήνα αωλβ,» (1832).
6. Σημαία με το φοίνικα και την επιγραφή «ΟΘΩΝ Α΄ ΗΓΕΜΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ».
7. Η βασιλική σημαία του Όθωνα.
8. Η επίσημη ελληνική σημαία κατά την εποχή του Όθωνα (1833-1862), του Γεώργιου του Α΄ (1863-1913), του Κωνσταντίνου του Α΄ (1913-1917 και 1920-1922), του Αλέξανδρου του Α΄ (1917-1920) και του Γεώργιου του Β΄ (1922-1924).
9. Η βασιλική σημαία του Γεώργιου του Α΄.
10. Η πολεμική σημαία των Ταγμάτων Πεζικού, όπως αυτή ισχύει από το 1864.
11. Η πολεμική σημαία του Γεώργιου του Α΄.

12. Η βασιλική σημαία του Κωνσταντίνου του Α΄.
13. Η επίσημη ελληνική σημαία κατά την εποχή του Γεώργιου του Β΄ (1935-1947), του Παύλου του Α΄ (1947-1964) και του τέως βασιλιά Κωνσταντίνου του Β΄ (1964-1973). Μετά το 1969, αφαιρέθηκε το στέμμα.
14. Η επίσημη ναυτική σημαία κατά τα χρόνια 1936-1969.
15. Η επίσημη ελληνική σημαία από το 1970 μέχρι το 1975· είναι αξιοπρόσεκτη η αλλαγή που υπέστη στις διαστάσεις της λόγω της αλλαγής των αναλογιών από 2:3 σε 7:12, αλλά και η αλλαγή στο χρώμα.
16. Η επίσημη ελληνική σημαία από το 1975 μέχρι το 1978.
17. Η επίσημη ελληνική σημαία από το 1978 μέχρι σήμερα.
18. Το ελληνικό εθνόσημο.
- 18α. Το ελληνικό εθνόσημο: χρησιμοποιείται στα επίσημα έγγραφα του κράτους, ως σφραγίδα ή «λογότυπο».
- 18β. Το ελληνικό στρατιωτικό εθνόσημο. Φέρεται στα καλύμματα κεφαλής του Ελληνικού Στρατού (Στο Πολεμικό Ναυτικό και την Πολεμική Αεροπορία υπάρχει μία χρυσή άγκυρα/ ένας χρυσός αετός στη μέση). Από τότε που καθιερώθηκε (1833), τροποποιήθηκε πολλές φορές, με σκοπό να αντικατοπτρίζει τις πολιτειακές αλλαγές. Η τελευταία μεταβολή που υπέστη ήταν την εποχή της Δικτατορίας (1967-1974), όταν έφερε το «αναγεννώμενο Φοίνικα», ένα από τα αρχαιοελληνικά σύμβολα που καπηλεύτηκε το δικτατορικό καθεστώς της Χούντας. Από τις 8 Ιανουαρίου 1975, κατόπιν διαταγής του Α/ΓΕΕΘΑ, Στρατηγού Διονυσίου Αρμπουζή, αυτός αφαιρείται από το στρατιωτικό εθνόσημο και όλα τα διακριτικά των στρατιωτικών· διατηρήθηκε εντούτοις, για τεχνικούς λόγους, στα κομβία και ξίφη των Αξιωματικών, μέχρι τη σταδιακή αντικατάστασή τους.
19. Η αρχική πολεμική σημαία της Πολεμικής Αεροπορίας, η οποία βρισκόταν σε χρήση από το 1931, έτος ίδρυσης του Όπλου της Αεροπορίας μέχρι και το 1980, οπότε αντικαταστάθηκε το κυκλικό εθνόσημο με τον Αρχάγγελο Μιχαήλ επί νεφών, με το Προεδρικό Διάταγμα 348/17-04-1980. Η νέα πολεμική σημαία από το 1982 μέχρι και το 2000 σταδιακά διανεμήθηκε στις Μονάδες της Πολεμικής Αεροπορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έντυπη

- 1. Έκθεσις της Πολεμικής Ιστορίας των Ελλήνων (δύο τόμοι), έκδοση Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης, Αθήνα 1970.
- Δημήτρης Κ. Αγγελής, *Ελληνική Σημαία (480 π.Χ. - 2000 μ.Χ.)*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2001.
- Νικόλαος Ζαφειρίου *Η Ελληνική Σημαία από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα*, εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2001.

- ☛ Ιωάννης Μαζαράκης-Αινιάν, *Η ιστορία της Ελληνικής Σημαίας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 1996.
- ☛ *Ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1821-1997)*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Γενικό Επιτελείο Στρατού, Αθήνα 1997.
- ☛ «Ιστορικά», ένθετα της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* (κάθε Πέμπτη), από το 1999 μέχρι και σήμερα.
- ☛ *Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδόσεις Κωνσταντίνου Εμμανουήλ-Δ. Κιτσιά, Αθήνα 1970.
- ☛ *Ο σύμβουλος των νέων, Νέα, παιδική και σχολική Εγκυκλοπαίδεια εικονογραφημένη*, Γιάννης Κούχτσουγλου, εκδόσεις Άτλας, Αθήνα 1966.
- ☛ Περιοδικό *Focus*, τεύχος 33 (Αθήνα, Νοέμβριος 2002), σσ . 28-34, άρθρο της Ελένης Μαυρούλη.
- ☛ Περιοδικό *Η Θητεία σήμερα*, τεύχος 81 (Αθήνα, Δεκέμβριος 2001), σσ. 58-61, άρθρο της Δνσης Ιστορίας Στρατού του ΓΕΣ.
- ☛ Περιοδικό *Ιχώρ*, τεύχος 19 (Αθήνα, Μάρτιος 2002), σσ. 6-23, άρθρο του Γιώργου Τσαγκρινού και τεύχος 28 (Αθήνα, Δεκέμβριος 2002), σσ. 6-13 άρθρο του Ευάγγελου Μπεξή.
- ☛ Ιωάννης Μαζαράκης-Αινιάν, *Σημαίες Ελευθερίας*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1996.
- ☛ *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τεύχος 3/2002 (Μάιος-Ιούνιος), σσ. 32-47, άρθρο του Βασίλειου Μαλισιόβα.
- ☛ Γεώργιος Μπελδέκος, *Τάγματα Αριστείας και Στρατιωτικά Μετάλλια της Ελλάδος*, Γεώργιος Μπελδέκος, Πολεμικό Μουσείο, Αθήνα 1991.

Ηλεκτρονική

- ☛ Ιστοσελίδα Αιολίς <http://www.geocities.com/aeolis.geo/symshwright.htm>
  - ☛ Ιστοσελίδα Άρης <http://www.hellasarmy.gr>
  - ☛ Ιστοσελίδα Βουλής των Ελλήνων <http://www.parliament.gr>
  - ☛ Ιστοσελίδα Γενικού Επιτελείου Στρατού <http://www.army.gr>
  - ☛ Ιστοσελίδα Ελληνικές Γραμμές http://www.e-grammes.gr/lags_gr.htm
  - ☛ Ιστοσελίδα *Flags of the World* <http://fotw.vexillum.com/lags/index.html>
  - ☛ Ιστοσελίδα Ιεράς Μονής Ευαγγελιστρίας Σκιάθου <http://www.evangelistria.com.gr>
  - ☛ Ιστοσελίδα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας <http://www.gorgopotamos.batcave.net/History%20of%20Greece.htm>
  - ☛ Ιστοσελίδα Πρεσβείας της Ελλάδας στη Φινλανδία <http://www.greekembassy.fi/lag.htm>
  - ☛ Ιστοσελίδα για τη σημαία http://www.mathisis.com/nqcontent.cfm?a_id=4979
  - ☛ Στρατιωτική ιστοσελίδα http://www.typos.com.cy/nqcontent.cfm?tt=article&a_id=5395
- ☛ CD-ROM *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας (1821-1981)*, Conceptum και Εκδόσεις Πατάκη (1998).
- ☛ DVD-ROM *6 υπέροχοι ελληνικοί τίτλοι πολυμέσων*, RAM και Δημοσιογραφικός Όμιλος Λαμπράκη (2002).